Gemeente Wassenaar

Economische Visie

2016-2019

2016

Voorwoord

Als wethouder Economie ben ik trots om te zien dat er in onze prachtige groene gemeente waar het geweldig wonen is ook op talloze plaatsen heel hard wordt gewerkt. Het valt mij daarbij op dat ondernemers in Wassenaar maatschappelijk betrokken zijn en op tal van gebieden steeds meer de samenwerking zoeken. Zij doen dit omdat zij een gezamenlijk belang hebben bij een sterke lokale economie die bijdraagt aan de vitaliteit en leefbaarheid van Wassenaar en zorgt voor voldoende werkgelegenheid.

Als wethouder onderschrijf ik dit belang en ben ik van mening dat een sterke lokale economie wezenlijk is voor de vitaliteit, leefbaarheid en dynamiek van Wassenaar. Een economie die zorgt voor banen en aansluit op de behoefte aan voorzieningen van onze inwoners.

Ik wil mij daarom inzetten om die voorwaarden te verbeteren zodat ondernemers hun bedrijfsactiviteiten optimaal ten uitvoer kunnen brengen. De economie wordt nu eenmaal gemaakt door lokale ondernemers en deze moeten we dan ook de ruimte geven om te ondernemen.

De ‘Economische Visie Wassenaar’ is voor de komende vier jaren de leidraad waarmee de gemeente samen met ondernemers aan de slag wil gaan om het ondernemersklimaat op een duurzame wijze te verbeteren en Wassenaar economisch te versterken.

Hierbij moeten we behouden en versterken wat goed is en kansen omarmen die aansluiten op behoeften en mogelijkheden in onze gemeente. Gezamenlijk werken we aan een sterk economische klimaat in Wassenaar!

Sabine Verschoor
Wethouder Economische Zaken

Januari 2016

Inhoudsopgave

1. Inleiding 1
1.1 Aanleiding 1
1.2 Doelstelling 1
1.3 Totstandkoming 1
1.4 Rol gemeente 2
1.5 Leeswijzer 2

2. Algemene economische situatie 4
2.1 Algemeen 4
2.2 Wassenaar in de regio 4
2.3 (Beroeps-)bevolking 4
2.4 Werkgelegenheid 6
2.5 Conclusie huidige situatie 7

3. De kracht van Wassenaar 8
3.1 Detailhandel 9
3.2 Horeca 15
3.3 Toerisme & Recreatie 17
3.4 Bedrijventerreinen 24
3.5 Kantoren 27
3.6 De ZZP`er 29
3.7 Werk & Inkomen 30
3.8 Ondernemersklimaat 31
3.9 Bereikbaarheid en woningbouw van belang voor economische ontwikkeling 33

4. Uitvoeringsprogramma 2016-2019 34

Bijlagen 39

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

De gemeente Wassenaar streeft naar een gemeente waar het fijn wonen, werken en recreëren is. De lokale economie met lokale ondernemers levert hier een grote bijdrage aan. Voor het economisch beleid zijn echter niet eerder overkoepelende ambities opgesteld. Hierdoor is er geen overzichtelijk beeld van de economische structuur van de gemeente en van de mogelijke kansen en/of bedreigingen. Het is tevens lastig afgewogen keuzes te maken voor het inzetten van gemeentelijke ondersteuning. Het huidige economische beleid was versnipperd en ad hoc opgesteld.

1.2 Doelstelling

De doelstelling van het gemeentelijke economisch beleid opgenomen in de startnotitie, is een robuuste lokale economische structuur die bijdraagt aan de levendigheid en sociale samenhang van de Wassenaarse samenleving en bovendien past binnen het streven naar een duurzame ontwikkeling van onze gemeente. Een economische structuur die door de gemeente netjes wordt beheerd en zorgt voor de voorzieningen en activiteiten die bijdragen aan de hoogwaardige werk- en woonomgeving van Wassenaar. De belangrijke pijler voor onze lokale economie ligt dan ook vooral in de afnemers van de geniet- en gemakeconomie.

Dat is wat ons onderscheidt van andere gemeenten en de reden dat inwoners uit Wassenaar en de regio graag verblijven en spenderen in onze gemeente. Het internationale karakter van Wassenaar met haar expats versterkt de behoefte aan een duurzame lokale economie die gericht is op service, diversiteit en kwaliteit. Dit biedt kansen en mogelijkheden voor lokale ondernemers.

Daarnaast is de Economische Visie gerelateerd aan de arbeidsmarkt. Een sterke economische structuur draagt bij aan een gezonde arbeidsmarkt, behoud van werkgelegenheid en biedt kansen en mogelijkheden voor mensen in een uitkeringssituatie. Naast landelijke en regionale initiatieven is het van belang om juist op lokaal niveau met de ondernemers samen tot voorstellen te komen om mensen met een achterstand tot de arbeidsmarkt kansen te geven. Voor economische ontwikkeling dragen de gezamenlijke ondernemers de eerste verantwoordelijkheid. Bedrijven en instellingen zorgen voor banen, welvaart, voorzieningen, recreatiemogelijkheden, gemeentelijke opbrengsten en dragen bij aan een duurzame en toekomstbestendige leefomgeving.

Ambities
Om tot een integrale nota te komen zal eerst bepaald moeten worden welke ambities de gemeente heeft voor haar economisch beleid. Deze ambities vormen de rode draad in de Economische Visie en moeten zorgen voor de gewenste versterking van de lokale economie. De ambities van de gemeente geformuleerd in de startnotitie worden als volgt omschreven:

- Voldoende werkgelegenheid, zoveel mogelijk passend bij de eigen beroepsbevolking;
- Een goed ondernemersklimaat;
- Behoud van de leefbaarheid door voldoende voorzieningen;
- Plezierig woon- en leefklimaat met beperking van overlast en negatieve effecten.
- Stimuleren duurzaam en maatschappelijk verantwoord ondernemen.

1.3 Totstandkoming

De Economische Visie Wassenaar is mede tot stand gekomen op basis van een uitgebreid participatietraject.

Droombijeenkomsten
In september 2014 zijn twee droombijeenkomsten georganiseerd. Een brede vertegenwoordiging uit verschillende hoeken van de Wassenaarse samenleving heeft zijn of haar droom voor Wassenaar in 2025 met de gemeente gedeeld. Aansluitend zijn diverse doelgroepen bezocht, zoals senioren en middelbare scholieren. Tot slot heeft begin 2015 een workshop met de raad

plaatsgevonden. Alle uitkomsten van het participatietraject zijn uiteindelijk getrechterd tot de Toekomstvisie Wassenaar 2025 in figuur 1.

SWOT-bijeenkomst Economie
Naast de droombijeenkomsten zijn in oktober 2014 voor de sectorale visies Economie, Groen en Water, Wonen en Verkeer vier SWOT-avonden gehouden met desbetreffende stakeholders. De sterke en zwakke punten van Wassenaar zijn voor elke sector in beeld gebracht, evenals de kansen en bedreigingen. De uitkomsten van de SWOT-avond Economie worden in het volgende hoofdstuk weergegeven en dienen als input voor de Economische Visie.

1.4 Rol gemeente

Samenwerking met het bedrijfsleven
In Wassenaar zijn verschillende ondernemersverenigingen die een actieve rol innemen in de Wassenaarse samenleving. Zo is er de onlangs opgerichte overkoepelende Vereniging Ondernemend Wassenaar (OW) waar alle ondernemers lid van kunnen worden. Daarnaast zijn er verschillende partijen als het centrummanagement Wassenaar, ondernemersvereniging Maaldrift en Horeca Wassenaar, die de belangen van ondernemers in een bepaalde sector of gebied vertegenwoordigen.

Om de economie van Wassenaar te versterken is goed contact tussen de gemeente en het bedrijfsleven noodzakelijk, zowel wanneer het gaat om ideeënuitwisseling als bij de uitvoering van de maatregelen uit deze visie. De gemeente blijft daarom inzetten op intensieve contacten met het lokale bedrijfsleven zowel op individueel niveau als via netwerken en verenigingen. Zodoende is er regelmatig overleg tussen de gemeente en ondernemers in het Economisch Overleg Wassenaar (EOW). Hierin zijn vertegenwoordigers uit de eerder genoemde ondernemersplatforms vertegenwoordigd en wordt het overleg met de wethouder Economische Zaken gevoerd.

Gemeente als regisseur en verbinder
De lokale economie wordt gemaakt door ondernemers. De taak van de gemeente ten aanzien van economie ligt vooral op het gebied van ruimtelijke ordening, maar ook bij het wegnemen van belemmeringen, het aanjagen van initiatieven en het verbinden van netwerken. Deze taakverdeling tussen de gemeente en ondernemers betekent dat ondernemers primair zelf de regie houden. Dit betekent dat meer initiatieven zoals een gezamenlijk plan voor het centrum winkelgebied door het bedrijfsleven worden getrokken met de gemeente als verbinder. Uiteraard zijn er ook projecten waarbij de gemeente kansen moet benutten en optreedt als de initiatiefnemende partij.

Regelmatige actualisering Economische Visie
De economie is weerbarstig en onderhevig aan vele trends en ontwikkelingen. De Economische Visie Wassenaar is daarom een dynamisch document. Dat wil zeggen dat er tijdens de uitvoering van het vastgestelde beleid voortdurend overleg plaats vindt met het bedrijfsleven en dat het uitvoeringsprogramma kan worden bijgesteld op basis van nieuwe inzichten of ontwikkelingen. Geregeld zal in het EOW de stand van zaken van de uitvoering worden besproken. Op deze manier blijven de activiteiten van de gemeente goed aansluiten bij de (snel) veranderende economische omstandigheden. Na vier jaar zal de visie als geheel tegen het licht worden gehouden en geactualiseerd worden. Het uitvoeringprogramma is daarom voor de periode 2016-2019 worden opgesteld.

1.5 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 bevat een beknopte analyse van de huidige economische situatie van de gemeente Wassenaar. Deze analyse wordt afgesloten met de belangrijkste conclusies aangevuld met een sterkte-zwakte analyse op basis van de participatiebijeenkomsten. Op deze analyse volgt in hoofdstuk 3 per sector het beleid en de daarbij horende maatregelen. De toerisme-paragraaf is daarbij relatief groot vanwege het feit dat hier voorheen weinig aandacht voor was. Hoofdstuk 4 bevat tot slot het uitvoeringsprogramma voor de komende jaren. Hierin zijn de maatregelen uit de verschillende sectoren uitgewerkt in acties die vervolgens zijn geprioriteerd. Deze maatregelen worden jaarlijks bij de begroting verder uitgewerkt.

"Wassenaar is in 2025 een groene oase in de Randstad,
waarbij de relatie tussen stad en
platteland is versterkt en de biodiversiteit in de duinen is gewaarborgd
door een ecologische verbindingszone. De woonomgeving is veilig en sociaal
met een bloeiend verenigingsleven. Er heerst een schoon en goed leefklimaat met
goede betaalbare woningen en een gescheiden afvalmethodiek. Ons grote sociale hart blijft
kloppen, waarbij ontmoetingen tussen jong en oud zijn gestimuleerd en gefaciliteerd. Als
voorbeeld dient het Havengebied waar een functiemix van onder andere wonen en horeca is
ontwikkeld met aandacht voor kunst en recreatie. De jeugd kan weer uitgaan in Wassenaar
en de openbare ruimte en voorzieningen zijn goed toegankelijk voor senioren.
Het centrum is levendig en compact met een sterke culturele functie; bibliotheek, theater, film,
horeca, muziek. Kinderen worden van jongs af aan opgevoed in kunst- en cultuurvakken.
De verkeersdruk is structureel aangepakt door een integraal verkeers- en
vervoersplan met een sneltram tussen Den Haag, de Bollenstreek en Leiden en een
ondertunneling van de Rijksstraatweg. Moderne ICT wordt ingezet om het verkeer te
optimaliseren met automatische adviezen aan de weggebruiker over alternatieven.
Het verkeer gaat niet langer door, maar om Deyleroord.
In 2025 heeft Wassenaar haar eigen dorpse karakteristiek behouden,
maar is meegegaan met de tijd"

Figuur 1: Gezamenlijke droom Wassenaarse gemeenschap

2. Algemene economische situatie

2.1 Algemeen

De gemeente Wassenaar, gelegen ten noorden van Den Haag en ten zuidwesten van Leiden in een dichtbevolkte en economische sterke regio, is één van de mooiste gemeenten langs de Noordzee met een kustlijn van ruim 8 km en een oppervlakte van ruim 6.250 ha. De sfeervolle dorpskern van Wassenaar wordt omgeven door duin, horst & weide, landgoederen en villaparken. Niet voor niets wordt Wassenaar in de toekomstvisie "de groene parel aan zee" genoemd, een benaming die de gemeente dankt aan haar vele groen en weldadige rust te midden van een van de drukst bevolkte delen van Nederland.

Wassenaar ligt in de nabijheid van Schiphol en Rotterdam The Hague Airport en is goed ontsloten door de N44/A44 die Wassenaar verbindt met de regio Haaglanden en de verder gelegen regio's Rotterdam en Amsterdam. De bovenregionale OV-bereikbaarheid is matig doordat een spoorverbinding ontbreekt. Ook is het dichtstbijzijnde treinstation van Voorschoten niet bereikbaar per openbaar vervoer.

2.2 Wassenaar in de regio

De Metropoolregio Rotterdam-Den Haag
De gemeente Wassenaar maakte tot 1 januari 2015 deel uit van het Stadsgewest Haaglanden. Per 1 januari 2015 is het Stadsgewest Haaglanden samen met de stadsregio Rotterdam opgegaan in de Metropoolregio Rotterdam-Den Haag(MRDH). De MRDH omvat het gebied van 23 gemeenten. De gemeenten bundelen hun krachten om het gebied beter bereikbaar te maken en het economisch vestigingsklimaat te versterken. De MRDH bestaat uit twee pijlers, de Vervoersautoriteit en Economisch Vestigingsklimaat. Gemeenten hebben ambtelijk en bestuurlijk aangegeven welke mate van betrokkenheid zij bij de verschillende werkvelden wensen, op basis van gemeentelijke prioriteiten en beschikbare bestuurlijke en ambtelijke capaciteit. De inzet voor Wassenaar is weergegeven in bijlage 1.

Gemeentelijke samenwerking
Naast de regionale samenwerking werkt de gemeente Wassenaar op verschillende terreinen nauw samen met de gemeenten Voorschoten en Leidschendam-Voorburg. Met de gemeente Voorschoten heeft de gemeente Wassenaar één ambtelijke organisatie, de Werkorganisatie Duivenvoorde, die twee besturen bedient.

Visie Ruimte en Mobiliteit
Provinciale Staten van Zuid-Holland heeft op 9 juli 2014 de Visie Ruimte & Mobiliteit (VRM) vastgesteld. De VRM geeft op hoofdlijnen sturing aan de ruimtelijke ordening en op het gebied van verkeer en vervoer. Hoofddoel van de VRM is het scheppen van voorwaarden voor een economisch krachtige regio. In de visie zijn voor Wassenaar vooral de afspraken over detailhandel, kantoren- en bedrijventerreinenlocaties van belang.
De provincie wil daardoor op verschillende manieren bijdragen aan een duurzaam ruimtegebruik.

Op grond van het Besluit ruimtelijke ordening hanteren gemeenten de "ladder voor duurzame verstedelijking" om de keuze voor en situering van nieuwe woon- en werklocaties te verantwoorden. De ladder is opgebouwd uit de volgende drie vragen: Bestaat er behoefte aan een voorgenomen ontwikkeling? Zo ja, kan die dan binnen bestaand stedelijk gebied worden gerealiseerd? En als dat laatste niet zo is, komt de ontwikkeling dan op een locatie die passend ontsloten is? Met de ladder voor duurzame verstedelijking wordt een goede ruimtelijke ordening beoogd in de vorm van een optimale benutting van de ruimte in stedelijke gebieden.

2.3 (Beroeps-)bevolking

Lichte groei aantal inwoners
Halverwege 2015 telde Wassenaar 25.800 inwoners. Sinds 2004 is het inwonertal van de gemeente met ongeveer 250 personen gegroeid. Dit komt overeen met een toename van 0,6%. De groei zit onder het gemiddelde van de regio Haaglanden (+6,8%), de provincie Zuid-Holland(+3,2%) en heel Nederland(+3,2). Naar verwachting zal het

aantal inwoners de komende jaren nagenoeg gelijk blijven.

Toenemende vergrijzing
Binnen de leeftijdsopbouw van de bevolking van Wassenaar hebben de leeftijdscategorieën 20 – 39 jaar een lager aandeel dan in Nederland. Wassenaar kent dus relatief weinig jong volwassenen. Dit past in het beeld van een gemeente met hoge woningprijzen gelegen tussen de twee grote steden Den Haag en Leiden waar veel jongeren naartoe trekken.

Wel heeft Wassenaar in vergelijking met de rest van Nederland meer inwoners van 50 jaar en ouder en de grijze druk is dan ook hoog te noemen. Wassenaar is een van de meest vergrijsde gemeenten in haar omgeving maar heeft een vergrijzing vergelijkbaar met overeenkomstige gemeenten als Heemstede en Bloemendaal. De vergrijzing zal de komende jaren iets stijgen en kan lichte gevolgen hebben voor onder andere de arbeidsmarkt, de woningmarkt en het voorzieningenniveau in de gemeente.

Beroepsbevolking en werkgelegenheid
De beroepsbevolking in Wassenaar bedraagt ongeveer 10.600 personen (CBS, 2013). Hiervan zijn 10.000 personen ook daadwerkelijk aan het werk. De totale werkgelegenheid in Wassenaar bedraagt 9.630 (LISA, 2014) arbeidsplaatsen waarvan er zo`n 3.800 worden ingevuld door Wassenaarders.

Onderdeel (boven)regionale arbeidsmarkt
Wassenaar heeft dagelijks een inkomende pendel van zo'n 6.100 werknemers. Deze personen komen voornamelijk vanuit Den Haag (1.900), Leiden (700) en van buiten de Provincie (950). Hier tegenover staat een uitgaande pendel van ruim 6.200 personen, voornamelijk naar Den Haag (2.000), Rijswijk (350) en elders in het land (2.500). Dergelijke pendelgegevens zijn, met weinig verschil tussen uitgaande en inkomende pendel, voor een gemeente aan de rand van twee grote steden zeker niet opzienbarend. Hieruit blijkt feitelijk dat de arbeidsmarkt van Wassenaar onderdeel uitmaakt van de grotere (boven)regionale arbeidsmarkt.

Werkloosheid onder het gemiddelde
De werkloosheid bedroeg in februari 2015 ongeveer 5,4% van de beroepsbevolking maar kent een stijgende lijn sinds het jaar 2011. De werkloosheid ligt onder het Nederlandse gemiddelde. Uit CBS-cijfers blijkt verder dat 17% van de beroepsbevolking lager geschoold is, 30% middelbaar en 53% hoger. Vooral dit laatste percentage is uitzonderlijk hoog. Hoewel cijfers over het opleidingsniveau van de

Figuur 2: Werkloosheid als % van de bevolking (aug 2015)

banen in Wassenaar ontbreken is het aannemelijk dat een belangrijk deel van de hoger opgeleiden werk zoekt buiten Wassenaar. Daarnaast is de woningmarkt matig toegankelijk voor starters en lager opgeleiden waardoor een deel van elders naar Wassenaar blijft pendelen.

Hoog gemiddeld besteedbaar inkomen en WOZ-waarde woningen
Wassenaar heeft een gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden van €50.700. Deze ligt hoger dan gemeenten als Voorschoten en Oegstgeest en ruim boven het landelijk gemiddelde van €34.200. Echter is een kleine groep inwoners van Wassenaar die substantieel meer verdienen dan gemiddeld, verantwoordelijk voor het hoge gemiddelde besteedbare inkomen. De gemiddelde WOZ-waarde in Wassenaar behoort tot de top 5 van gemeenten met de hoogste gemiddelde WOZ-waarde van Nederland. De gemiddelde WOZ-waarde van €502.000 ligt daarbij aanzienlijk hoger dan de gemeenten rondom Wassenaar en het landelijk gemiddelde van €223.000. De hoge WOZ-waarde komt ook overeen met het hoge gemiddelde besteedbare inkomen in Wassenaar.

Relatie weinig bedrijfsmatig vastgoed
Wassenaar heef relatief weinig bedrijfsmatig vastgoed: het percentage van de WOZ-waarde dat geen woning is, bedraagt slechts 9% (Nederland 22%, provincie 24%) en 3% van het bebouwde terrein is bedrijventerrein (Nederland 23% en provincie 27%). Deze percentages geven aan dat Wassenaar in ruimtelijk opzicht meer een woongemeente is dan een werkgemeente.

2.4 Werkgelegenheid

Aantal banen afgenomen
Wassenaar telde in 2015 zo`n 1.917 vestigingen, goed voor zo`n 9.491 arbeidsplaatsen (LISA, 2015). Het aantal vestigingen is in de afgelopen vier jaar (2011-2015) toegenomen met 38 vestigingen waar de werkgelegenheid is afgenomen met zo`n 800 arbeidsplaatsen (zie bijlagen 2 en 4). Deze afname is vooral terug te zien in de sectoren zakelijke dienstverlening, groot- en detailhandel en vervoer en opslag. Over de langere periode 2000-2015 laat de werkgelegenheid een groei zien van bijna 300 arbeidsplaatsen (figuur 3).

De afname van het aantal banen over de afgelopen vier jaren volgt het verstedelijkingspatroon. In de vier grootste steden van Nederland bevindt zich bijna 17% van het totale aantal arbeidsplaatsen in Nederland, tegen 14% van de potentiële beroepsbevolking. Als we kijken naar de verhouding tussen wonen en werken dan blijkt dat in de stedelijke gebieden relatief meer wordt gewerkt dan gewoond. Gezien de verhouding tussen de beroepsbevolking (10.600) en het aantal arbeidsplaatsen (9.491) scoort Wassenaar gemiddeld en wordt er net wat meer gewoond dan gewerkt. Wassenaar is daarmee in werkgelegenheidsopzicht zowel een woon- als een werkgemeente.

Figuur 3: Werkgelegenheidsontwikkeling voormalig Stadsgewest Haaglanden (2000 – 2014)

Zakelijke dienstverlening grootste werkgever
Binnen de gemeente is de zakelijke dienstverlening de belangrijkste werkgever. Van de banen in Wassenaar kan meer dan 20% worden gerekend tot deze sector. De groot- en detailhandel is nummer twee gevolgd door de gezondheids- en welzijnszorg. Toename van het aantal banen in de periode 2011-2015 is voornamelijk terug te vinden in de sectoren informatie en communicatie. Opvallend is dat toerisme & recreatie (indirect) 2.500 banen oplevert wat overeenkomt met 25% van de werkgelegenheid. Dit maakt toerisme & recreatie een onmisbare sector voor de economie van Wassenaar. De grootste afname van (aantal) banen over de afgelopen vier jaar is te vinden in de sectoren zakelijke dienstverlening, detailhandel en vervoer & opslag.

2.5 Conclusie huidige situatie

Op basis van de bovenstaande beschrijving van Wassenaar valt het volgende samen te vatten voor de economische situatie van de gemeente:

- Wassenaar ligt centraal gelegen in de Randstad en is goed ontsloten.
- De regionale OV-bereikbaarheid is matig en bereikbaarheid in de spits is slecht.
- De bevolking zal de komende jaren in aantal nagenoeg gelijk blijven en wat verder vergrijzen.
- Wassenaar heeft 1.917 bedrijvenvestigingen en een beroepsbevolking van 10.600 personen.
- Wassenaar heeft veel hoogopgeleide inwoners die gemiddeld veel verdienen.
- De werkloosheid ligt met 5.4% lager dan gemiddeld.
- De werkgelegenheid in de gemeente is de afgelopen jaren afgenomen en bedraagt 9.491 arbeidsplaatsen
- Wassenaar is zowel een woon- als een werkgemeente.
- De zakelijke dienstverlening, de groot- en detailhandel en toerisme zorgen voor de meeste werkgelegenheid.

Deze samenvatting van feitelijkheden wordt aangevuld met de uitkomsten van het participatietraject in een SWOT-analyse.

Sterke punten

- Wassenaar als onderscheidend imago/'merk'
- Veel natuur, rust en ruimte
- Centrale ligging tussen grote steden
- Sterk dorpscentrum met gratis parkeren
- Sterke bedrijventerreinen (Maaldrift, Hoge Klei)
- Sterke toeristisch recreatieve trekkers
- Gerenommeerde familiebedrijven
- Toonaangevende bedrijven(ANWB, Duinrell)
- Veel kennis en koopkracht bij inwoners

Zwakke punten

- Matige (OV)Bereikbaarheid
- Slechte doorstroming verkeer in spits
- Versnipperde detailhandel, te uitgebreide winkelgebieden
- Uitstraling openbare ruimte en bepaalde locaties(Den Deijl)
- Zwak bedrijventerrein (Van Hallstraat)
- Uitgaansmogelijkheden jongeren

Kansen

- Gezamenlijke marketing/ branding
- Toerisme- en recreatie mogelijkheden
- Versterken dorpscentrum
- Verbinden detailhandel en toerisme/recreatie
- MOB complex als uitbreidingsmogelijkheid
- Financieel gezonde gemeente
- Samenwerking in de regio beter benutten
- Participatiewet (W&I)
- Jonge actieve ondernemersvereniging
- Expats en internationale uitstraling

Bedreigingen

- Ontgroening en vergrijzing bevolking
- Beperkte samenwerking ondernemers
- Verrommeling bedrijventerreinen
- Weinig woningen voor jongeren
- Bereikbaarheid
- Verlies couleur locale
- Geen actief economisch beleid
- Concurrentie van andere gemeenten

Figuur 4: SWOT-analyse Economische situatie Wassenaar

3. De kracht van Wassenaar

Een vitale en op duurzaamheid gerichte lokale economie is van essentieel belang voor de ontwikkeling en leefbaarheid van Wassenaar. Om een goed ondernemersklimaat met voldoende werkgelegenheid en behoud van voorzieningen te realiseren is een gezamenlijk inspanning nodig van gemeente en ondernemers. De gemeente kan hiervoor de kaders scheppen door duurzaam te investeren in de inrichting van de openbare ruimte, de gemeentelijke dienstverlening aan ondernemers te optimaliseren en ondernemers en netwerken te verbinden. Ondernemers zijn primair zelf verantwoordelijk voor nieuwe innovaties, het aangrijpen van kansen die zich voor doen en de doorontwikkeling van hun bedrijf. Succes of falen van een optimaal vestigingsklimaat hangt af van het vermogen van gemeenten en ondernemers tot samenwerken.

Gezamenlijk moeten er keuzes worden gemaakt voor de sterke en kansrijke sectoren en gebieden om de economische structuur te versterken. Inzetten op waar we sterk in zijn of waar kansen liggen. *'De kracht van Wassenaar'* ligt dan ook vooral in de afnemers van de geniet- en gemakeconomie. De visie moet dan ook zorgen voor sterke en toekomstbestendige winkelgebieden en duurzame bedrijventerreinen, elk met een eigen karakter en uitstraling. Hier worden de meeste producten en diensten gemaakt voor onze inwoners, bezoekers en consumenten. Naast de keuze voor sterke sectoren moet de gemeente de ruimte bieden voor nieuwe innovatieve sectoren of sectoren waar nog onbenutte mogelijkheden liggen. Zo heeft het toerisme in Wassenaar nog volop ontwikkelpotentieel en kan een kwalitatieve doorontwikkeling zorgen voor meer economisch nut voor andere sectoren. Ook liggen er mogelijkheden op het gebied van werken aan huis.

Belangrijk in alle sectoren is de aandacht voor de overkoepelende duurzaamheidsambitie van de gemeente Wassenaar om in 2040 klimaatneutraal te zijn. Aandacht voor duurzaamheid in de lokale economie kan onder andere leiden tot lagere bedrijfskosten, een aantrekkelijk vestigingsklimaat, hoogwaardige werkgelegenheid en een versterking van het groene imago van Wassenaar. Bijdragen aan deze doelstelling kan voornamelijk via het beperken van het energieverbruik van de bedrijven zelf, stimuleren van duurzame energietechnieken en het gebruik van schone voertuigen. Veel ondernemers in Wassenaar werken al vanuit eigen motivatie aan een duurzame bedrijfsvoering. Dit biedt veel interessante kansen voor de gemeente.

In de komende paragrafen worden de ambities en keuzes uitgewerkt per sector. Voor de Wassenaarse hoofdthema`s, te weten detailhandel, horeca, toerisme & recreatie, bedrijventerreinen, kantoren, ZZP`ers, Werk & Inkomen en ten slotte het ondernemersklimaat zijn ambities opgesteld en diverse maatregelen benoemd in de komende paragrafen. Deze maatregelen worden verder uitgewerkt en concreet gemaakt in het uitvoeringsprogramma in hoofdstuk 4. De hoofdthema`s zijn zowel ruimtelijk en in arbeidsplaatsen bepalend voor de economische structuur van Wassenaar. De ambities dragen allen bij aan de verbetering van het Wassenaarse ondernemersklimaat en moeten zorgen voor een duurzame ontwikkeling van de lokale economie.

Naast deze hoofdthema's wordt ook ingegaan op de onderwerpen mobiliteit en woningbouw. Deze twee laatste thema`s kunnen weliswaar niet worden beschouwd als losstaande economische thema`s maar zijn zeker van groot belang voor de economische ontwikkeling van Wassenaar.

3.1 Detailhandel

Bestaande situatie
Wassenaar kent een drietal winkelconcentraties, het Centrum met de grootste concentratie van winkels, het Stadhoudersplein en de Oostdorperweg. Daarnaast zijn er ook verspreide winkels te vinden en is er een weekmarkt op dinsdag. Het winkelaanbod in de gemeente is circa 34.800 meter winkelvloeroppervlak (WVO) en is verdeeld over 176 winkels. Van dit winkelaanbod staat op de peildatum ongeveer 1.400 m2 WVO leeg (Locatus, jan 2015). Dit komt overeen met een leegstand van 4%.

Uitgaande van dit cijfer is de leegstand minder dan gemiddeld in Nederland(7,4%) en ligt deze onder het niveau van de frictieleegstand van 5% die nodig is om de winkelmarkt goed te laten functioneren. Vrijwel alle leegstand (13 winkels) bevindt zich in de drie winkelgebieden binnen de gemeente. De overige leegstand (2 winkels) ligt verspreid over de bebouwde kom. Deze verdeling is inherent aan de winkelstructuur in Wassenaar: ruim 85% van de in gebruik zijnde winkels behoord tot één van de winkelgebieden.

Wassenaar Centrum
Het huidige centrum van Wassenaar is veruit het grootste winkelgebied (16.200 WVO) met de meeste winkels (130). Het centrum wordt gekenmerkt door 'de winkelhaak' die loopt van de Langstraat via de van Hogendorpstraat naar de Luifelbaan. Om deze winkelhaak heen bevinden zich verschillende aanloopstraten als de Gravestraat, het Molenplein, de Windlustweg en de Kerkstraat. Het aanbod in het centrum kenmerkt zich door een combinatie van reguliere grootwinkelbedrijven gericht op frequente aankopen en zelfstandig ondernemers in het midden en hogere segment die gericht zijn op recreatief en vergelijkend winkelen en de dagelijkse boodschappen (Luifelbaan). Vanwege het brede aanbod heeft het centrum niet alleen een recreatieve winkelfunctie voor inwoners nabij het centrum, maar ook voor het overige deel van de gemeente. De mate van leegstand in het hele centrum is redelijk stabiel en schommelt tussen de 7 en 11 panden. In januari 2015 stonden 11 panden leeg met een totaal WVO van 865 m2. Dit is een leegstand van 5,3% wat overeen komt met de frictieleegstand van 5% die nodig is om de winkelmarkt in het centrum goed te laten functioneren.

Stadhoudersplein
Na het centrum van Wassenaar heeft het Stadhoudersplein met ruim 3.200 m2 wvo en 12 winkels het meest uitgebreide winkelaanbod. Het Stadhoudersplein is een winkelcentrum uit de jaren `60 en wordt vooral gezien als boodschappencentrum. Er zijn dan ook veel winkels gevestigd die behoren tot de dagelijkse sector. De sector wordt vertegenwoordigd door onder andere een bakker, een slijter en de Albert Heijn supermarkt. Tevens zal de Aldi supermarkt die nu nog is gevestigd aan de Hofcampweg zich op korte termijn vestigen in het winkelfront tegenover de Albert Heijn. Met deze verplaatsing wordt het Stadhoudersplein voorzien van een extra consumenten aantrekkende functie die voordelen kan opleveren voor de andere winkels aan het Stadhoudersplein. De leegstand is in januari 2015 beperkt tot twee panden welke naar verwachting worden opgevuld bij de verplaatsing van de Aldi. Het investeringsniveau in zowel de winkelpanden als de openbare ruimte is laag.

De Oostdorperweg
Het cluster aan de Oostdorperweg bestaat uit 8 winkels. De Oostdorperweg kent geen aaneengesloten winkelfront en heeft het karakter van een verbindingsweg waarlangs de winkelfunctie en horeca historisch zijn gegroeid. Het gebied heeft weinig uitstraling, veroorzaakt door de doorgaande weg, leegstand en de deels verouderde winkelpanden. Het aanbod bestaat na het vertrek van de Aldi vrijwel alleen nog uit de niet-dagelijkse sector. Functioneel is er geen sprake van een samenhangend gebied en consumenten wordt weinig keuze geboden.

Verspreide winkels
Naast de eerder genoemde drie winkelgebieden is er in de gemeente nog ruim 13.700 m2 wvo verspreid gelegen winkelaanbod. Dit is relatief gezien iets hoger dan elders in Nederland. Tot de verspreide winkels behoren enkele kleine concentraties aan de Rijksstraatweg, de Van Zuylen Van Nijeveltstraat en de Starrenburglaan. Het aanbod bestaat voor een belangrijk deel uit de solitaire gelegen supermarkt Dirk (920 m2) en twee tuincentra (7.630 m2). Er staat circa 70 m2 WVO van het verspreid gelegen aanbod leeg (1 winkel).

Wassenaar
Het Plein
Luifelbaan
Keurslagerij Groeneveld
Jumbo Supermarket
Achterweg
Marco's Modestoffen
Van Hogendorpstraat
Luciano's
Me Gusta
Langstraat
Babassu
Wood
Maurits & Mulder
Rijnsburger-passage
Bagel Alley
De Wereldwinkel
Shuz by Theil
Tuinpad
Brinkhoffpassage
Bins
Bins Dames en Herenmode
Marco's Tweewielers
Molenstraat
Joh. De Witstraat
Chaussette Lingerie
Kerkstraat
Bloemenhuis Duivenvoorden
Rabo Bank
Gravestraat
Molen-plein
Bakkerij Niek Kaptein
Chris Theil
Windlustweg

Visie algemeen
De detailhandel zorgt voor werkgelegenheid, vrijetijdsbesteding van onze inwoners en levert een onmisbare bijdrage aan de levendigheid en het voorzieningenniveau van Wassenaar. De detailhandel staat de laatste jaren echter onder druk door een overaanbod van winkels en een veranderd koopgedrag door een toegenomen mobiliteit, sterke vraag naar beleving en internet. De inwoners van Wassenaar hebben een bovengemiddeld inkomen wat duidelijk kansen biedt voor de detailhandel. Echter vloeit een groot deel van de koopkracht weg naar omliggende gemeenten (KSO, 2011) en zal de aantrekkingskracht van steden als Den Haag en Leiden ook in de toekomst een rol blijven spelen. Anderzijds komen mensen uit omliggende gemeenten naar Wassenaar om te winkelen en liggen er voor Wassenaar voldoende kansen om de eigen positie te verbeteren.

Wassenaar zal moeten werken aan de realisatie van een compacte toekomstbestendige en dynamische detailhandelsstructuur die aansluit bij de behoeften en bezoekmotieven van consumenten en die voldoende ontwikkelingsmogelijkheden biedt voor ondernemers om in te spelen op marktontwikkelingen. De gemeente streeft daarbij niet naar een aanzienlijke regionale functie op het gebied van detailhandel. Wel wordt gestreefd naar een verbetering van de koopkrachtbinding van de eigen inwoners en het beter benutten van toeristen die Wassenaar bezoeken.

Om dit te realiseren is het noodzakelijk keuzes te maken voor toekomstbestendige winkelcentra en deze op het gewenste niveau te brengen en te houden. Er dient daarbij een duidelijke keuze gemaakt te worden voor de twee kansrijke winkelgebieden, het centrum winkelgebied (de winkelhaak) en het Stadhoudersplein met beide een duidelijke functie en bijpassend aanbod, inrichting en beleving op basis van de wensen van de consument. Hierdoor ontstaan twee sterke locaties met voldoende 'kritische massa' voor consumenten om te voorzien in kwaliteit en aantrekkelijkheid. Deze twee locaties vormen de toekomstige detailhandel concentratiegebieden in Wassenaar. Alleen tuincentra en bouwmarkten vormen een uitzondering omdat deze gezien hun omvang niet passen binnen de bestaande winkelgebieden.

Het concentratiebeleid dat al enige jaren geleden in Wassenaar is ingezet blijft ook in de toekomst gehandhaafd. De focus ligt op de twee sterke winkelgebieden die zijn aangemerkt binnen de detailhandelstructuur. Door zeer terughoudend om te gaan met de vestiging van detailhandel buiten de bestaande winkelgebieden wordt een ondoorbroken en aaneengesloten winkelgebied gerealiseerd en wordt leegstand in bestaande winkelgebieden zoveel mogelijk voorkomen. Daarnaast staat de gemeente welwillend tegenover initiatieven om het aantal vierkante meters winkelruimte buiten deze twee gebieden te verminderen. Te denken valt aan relocatie, functieverandering dan wel transformatie. Relocatie van winkels naar toekomstbestendige winkelgebieden zal tevens bijdragen aan het verminderen van de leegstand in de gekozen winkelgebieden in de detailhandelsstructuur.

Uit de cijfers van het Koopstromenonderzoek 2011 (in 2016 volgt een nieuw onderzoek) blijkt dat de vloerproductiviteit in de dagelijkse sector gemiddeld is. Na dit onderzoek heeft biologische supermarkt EkoPlaza zich gevestigd in Wassenaar wat het totaal aantal supermarkten op vijf heeft gebracht. De toevoeging van nog een extra supermarkt is gezien het functioneren van het dagelijks aanbod, het aantal aanwezige supermarkten en de beperkte groei van het aantal inwoners op korte termijn niet wenselijk. Uitbreiding van huidige supermarkten is alleen mogelijk wanneer de behoefte is aangetoond, de ontwikkeling niet ten kosten gaat van leegstand elders en de uitbreiding passend is in de omgeving.

Ook Wassenaar sluit haar ogen niet voor modern consumentengedrag. Zo is in de winkeltijdenverordening 2014 mogelijk gemaakt dat supermarkten en tuincentra iedere zondag gedurende een bepaald tijdvak open mogen zijn en wordt de overige detailhandel in staat gesteld 12 koopzondagen per jaar open te gaan. De supermarkten en tuincentra maken hier dankbaar gebruik van en worden goed bezocht op zondagen. Ook de overige detailhandel houdt een aantal keren per jaar een gezamenlijke koopzondag waar een deel van de ondernemers aan mee doet. Omdat de

ontwikkelingen in de detailhandel zich in rap tempo opvolgen en de wens van de consument leidend is wordt in overleg met winkeliers de winkeltijdenverordening na twee jaar geëvalueerd. Uit deze evaluatie moet blijken of verdere verruiming van de winkeltijdenverordening wenselijk is.

Visie centrum
Het centrum van Wassenaar heeft de functie van recreatief winkelgebied binnen de Wassenaarse detailhandelstructuur. Dit betekent een compleet winkelcentrum gericht op ontspanning en vermaak. Het winkelaanbod richt zich dus voornamelijk op een goede mix van niet-dagelijkse en dagelijkse artikelen. Het winkelen (shoppen) op zich is voor de consument belangrijker dan de aankoop. Het centrum zal zich verder moeten ontwikkelen tot een sfeervolle winkellocatie met een ruim aanbod aan modewinkels, aanwezigheid van horeca en (landelijke) trekkers. Het centrum zorgt daarmee voor ontmoeting en draagt daardoor bij aan de sociale samenhang van Wassenaar.

Om dit streven te bereiken is zowel de inzet van winkeliers, het centrummanagement, vastgoedeigenaren en de gemeente Wassenaar nodig. Het is van belang dat deze partijen gezamenlijk optrekken en een plan van aanpak opstellen om het centrum te versterken en toekomstbestendig te maken. Een gezamenlijke Taskforce om dit plan van aanpak op te stellen is inmiddels opgericht waarbij de wens van de consument leidend zal zijn. Een eigen identiteit van het centrum als onderscheidend vermogen is daarbij belangrijk en de focus zal moeten liggen op een doelgroep die past bij het verzorgingsgebied. Vervolgens kunnen hier de branchering, marketing, evenementen en uitstraling van de openbare ruimte op worden ingericht.

Het winkelgebied moet uniek zijn en zich onderscheiden ten opzichte van andere winkelgebieden in de regio. Dit maakt het centrum aantrekkelijk en moet ervoor zorgen dat consumenten graag (langer) verblijven in Wassenaar. Belangrijke voorwaarde hiervoor is dat het ondernemersfonds en het centrummanagement voor het centrum winkelgebied wordt gehandhaafd. Door het ondernemersfonds worden de winkeliers in staat gesteld activiteiten te organiseren ter promotie van het winkelgebied en heeft de gemeente daarnaast één aanspreekpunt. Ook hebben een groot aantal eigenaren van panden in het centrum van Wassenaar aangegeven bij te willen dragen aan de investeringen in het centrum. Een Bedrijveninvesteringszone (BIZ) biedt de mogelijkheid om pandeigenaren mee te laten betalen aan de investeringen in het centrum. Bij de evaluatie van het ondernemersfonds wordt de optie van een BIZ voor het centrum daarom onderzocht op verzoek van de pandeigenaren. Zowel ondernemers als vastgoedeigenaren moeten hier dan over stemmen en minimaal de helft moet voor invoering zijn.

Het begin van de Langstraat, tussen het Plein en de Kerkstraat, is langzaam aan het veranderen van een straat waar voorheen overwegend detailhandel was gevestigd, naar een straat met een gemengd gebruik van winkels, wonen en dienstverlening. De laatste jaren is in dit gedeelte het aantal horecavestigingen toegenomen. Vergeleken met andere straten in het centrum, staan er meer panden leeg. De leegstand kan verschillende oorzaken hebben. Gedacht kan worden aan de enigszins decentrale ligging ten opzichte van de winkelhaak en de beperkte vloeroppervlakte van sommige panden kan een rol spelen, maar ook de gedetailleerde bestemmingen. De bestemming van de panden is afgestemd op het huidige (of bij leegstand: vorige) gebruik, en heeft maar een beperkte flexibiliteit.

Dit vraagt om een heroverweging van de functie van het gebied en daarmee samenhangend een heroverweging van de bestemmingen. De vragen daarbij zijn hoe dit deel van de Langstraat een grotere betekenis kan krijgen als toegangspoort naar het centrum voor de vele toeristen en recreanten uit Duinrell die Wassenaar bezoeken, en welke mogelijkheden ondernemers moeten krijgen om in te kunnen spelen op marktontwikkelingen. De heroverweging van dit gebied moet zijn uitwerking krijgen in de structuurvisie en het bestemmingsplan.

Visie Stadhoudersplein
Waar in het centrum winkelgebied de nadruk ligt op ontspanning en vermaak wordt op het Stadhoudersplein verder ingezet op de boodschappenfunctie. Het Stadhoudersplein zal zich verder moeten ontwikkelen tot een

compleet winkelgebied voor de dagelijkse boodschappen met een betere uitstraling en een eigen identiteit gericht op frequente aankopen in het dagelijkse aanbod. Dit betekent dat het aanbod bij voorkeur bestaat uit meerdere food aanbieders en aanvullende non-food. Naast de aanwezigheid van supermarkten, is een minimaal aanbod van versproducten gewenst. Food speciaalzaken als groentewinkels, slagerijen of bakkerijen kunnen dit bieden. Naast het aanbod van food, maakt een aanbod van non-food, zoals drogisterijen, slijterijen en bloemist de dagelijkse boodschappenfunctie van het Stadhoudersplein compleet.
Het belangrijkste onderdeel van de basis dagelijks aanbod zijn supermarkten. De diversiteit aan supermarkten in een winkelcentrum maakt het gebied aantrekkelijk voor de consument. Dit betekent dat het gebied idealiter een full-service supermarkt naast een discount supermarkt biedt. Door de verplaatsing van de Aldi supermarkt zal deze op korte termijn samen met de Albert Heijn supermarkt gevestigd zijn aan het Stadhoudersplein.

Om de kwalitatieve uitstraling van een deel van het Stadhoudersplein te verbeteren is samenwerking nodig tussen winkeliers pandeigenaren en de gemeente. Gezamenlijk met ondernemers bekijken we de mogelijkheden voor revitalisering van (het noordelijke deel) van het Stadhoudersplein. Dit moet bijdragen aan de versterking en toekomstbestendigheid van het boodschappencentrum. Een aantal winkeliers heeft daarbij aangegeven gezamenlijk activiteiten en promotie te willen organiseren door een eigen ondernemersfonds op te zetten. Wij onderzoeken daarom de wens en mogelijkheden voor een ondernemersfonds.

Winkels buiten de twee concentratiegebieden
Nu de toekomstige detailhandel concentratiegebieden benoemd zijn valt de Oostdorperweg hier buiten. De aldaar gevestigde winkels hebben als winkelgebied geen kansrijk perspectief. Voor de Oostdorperweg zal bekeken moeten worden wat de mogelijkheden op de korte en lange termijn zijn. De Oostdorperweg lijkt zich daarbij steeds meer te ontwikkelen naar een gebied met meer horeca en een grotere recreatieve en culturele functie. Het havengebied is in het coalitieakkoord dan ook aangemerkt als ontwikkellocatie met ruimte voor wonen, werken en cultuur. Voor winkelpanden kan gedacht worden aan relocatie, functie verandering dan wel transformatie. Verplaatsing van winkels naar toekomstbestendige winkelgebieden zal tevens bijdragen aan het verminderen van de leegstand in de gekozen winkelgebieden in de detailhandelsstructuur. Wij gaan daarom graag in gesprek met winkeliers en pandeigenaren in het gebied om te onderzoeken wat de mogelijkheden zijn voor andere functies dan detailhandel op deze locatie of mogelijke relocatie naar winkelgebieden met een kansrijk perspectief. Winkels of winkelgebieden worden uiteraard op basis van deze visie niet gevraagd te sluiten en winkeliers zullen in de toekomst niet worden gehinderd met ondernemen in het winkelgebied.

Maatregelen
- Toekomstbestendig maken detailhandel
- Versterking centrum winkelgebied als ‘recreatief winkelgebied’
- Versterking van het Stadhoudersplein als boodschappencentrum

3.2 Horeca

LEGENDA HORECA
horeca centrum
horeca Oostdorperweg
hotel/congres
restaurant
gebiedgebonden horeca
strandpaviljoens

Bestaande situatie
Het horeca-aanbod in Wassenaar is gevarieerd en bestaat uit 78 horecabedrijven (LISA, 2014). Van deze bedrijven bevinden er 47 zich in of rondom het centrum van Wassenaar. Wassenaar heeft daarmee een bovengemiddeld aantal horecavestigingen ten opzichte van andere gemeenten in Nederland. Het horeca aanbod in het centrum is echter iets kleiner dan gemiddeld en de concentratiegraad van horeca in het centrum is relatief laag in vergelijking met kernen met een zelfde aantal inwoners.

Er wordt onderscheid gemaakt in drie categorieën horeca:
1. Lichte horeca: horeca die in beginsel alleen overdag en aanvullend `s avonds zijn geopend. Deze categorie kent een opdeling in 1a (aan de detailhandel verwante horeca zoals lunchrooms), 1b (overige lichte horeca als bistro's en restaurants zonder bezorg- en afhaalservice) en 1c (horeca met een grote verkeersaantrekkende werking als restaurant met bezorg- en afhaalservice en hotels).
2. Middelzware horeca: die ook delen van de nacht zijn geopend zoals cafés, biljartcentra en shoarmazaken.
3. Zware horeca (die voor een goed functioneren ook `s nachts geopend zijn en die tevens een groot aantal bezoekers aantrekken) zoals dancing, discotheken en nachtclubs.

Dit onderscheid wordt van belang geacht vanwege de grote verschillen in de mate waarop het invloed heeft op de omgeving. In de winkelhaak is lichte horeca (1a en 1b) in het bestemmingsplan toegestaan binnen de bestemming 'centrumdoeleinden'. Lichte horeca heeft een ondersteunende functie voor het winkelen en maakt het centrum sterker. Daarnaast is een aantal specifieke locaties opgenomen in het bestemmingsplan waar zowel 'lichte horeca' als 'middelzware' horeca is toegestaan.

Naast de horeca in het centrum zijn er 6 hotels in het dorp die ook restaurants hebben die los van de hotelfunctie publiek trekken. Verder is er een aantal theepaviljoens en een pannenkoekenrestaurant op de landgoederen en in het duingebied. De strandpaviljoens vormen een speciale categorie. Daarnaast is er nog de horeca die is verbonden aan een andere functie zoals de kantines bij de sportverenigingen of bij musea. Deze horeca heeft een binding met de locatie (strand, landgoederen, duingebied) en vergroot de aantrekkelijkheid van die gebieden. Deze gebieden worden door deze horeca aantrekkelijker en de verblijfsduur van bezoekers wordt hierdoor verlengd.

Visie Horeca
De gemeente streeft naar een ontwikkeling van horeca die een bijdrage levert aan de kwaliteit van het wonen, werken, winkelen en verblijven in Wassenaar. Horeca moet voornamelijk geconcentreerd worden daar waar nu al diverse mogelijkheden zijn binnen de geldende bestemmingsplannen. De gemeente onderkent daarnaast het belang van haar ligging in het landelijk gebied en de recreatieve mogelijkheden die hieraan verbonden zijn. In het landelijk gebied blijven er daarom mogelijkheden voor (horeca)ontwikkelingen die aansluiten op het extensieve karakter van het landelijk gebied. De bestaande variatie en spreiding moet worden behouden. Om het centrum nog veiliger te maken wil de gemeente samen met ondernemers en andere partijen het Keurmerk Veilig Ondernemen invoeren.

Om de (toeristische) aantrekkingskracht van het centrum te vergroten is het noodzakelijk om het centrum als toeristische (mede)bestemming aantrekkelijker te maken en te verbinden met het toerisme. In het eerste deel van de Langstraat kan met horeca of andere ruimere bestemmingsmogelijkheden in combinatie met een passende inrichting van de openbare ruimte een verbindende schakel gemaakt worden tussen het toeristisch-recreatieve gedeelte van Wassenaar en het centrum winkelgebied. Dit ter versterking van het aanbod en als toevoeging aan de recreatieve combinatie van winkelen en horecabezoek. Het is belangrijk dat hierbij een goed evenwicht blijft tussen vraag en aanbod van horeca. De mogelijkheden voor het versterken van deze verbinding willen wij verder onderzoeken.

De gemeente doet dit graag in overleg en samenwerking met lokale (horeca) ondernemers verenigd in de Koninklijke Horeca Nederland afdeling Wassenaar (KHN Wassenaar).

Maatregelen

- Versterken van horeca en recreatief winkelen en het voorkomen van overlast

3.3 Toerisme & Recreatie

Huidige situatie
Wassenaar vormt samen met Leidschendam-Voorburg en Voorschoten het landschap Duin, Horst en Weide. Dit gebied fungeert als groene buffer in een sterk verstedelijkte regio en heeft een uniek karakter door de opeenvolging van diverse landschappen in combinatie met een zeer hoge cultuurhistorische waarde. Dit zorgt voor een aangenaam leefklimaat en is aantrekkelijk voor recreanten en toeristen. Wassenaar heeft dan ook een divers aanbod aan uiteenlopende grote toeristische bestemmingen als Duinrell, het strand en Meijendel en kleinere bestemmingen als fiets- en wandelpaden, toekomstig museum Voorlinden, de Atlantikwall, draf- en renbaan Duindigt en de landgoederen.

Toerisme is een belangrijk onderdeel in de economische visie en is in het coalitieakkoord 2014-2018 opgenomen als aandachtsveld. Het gevoel bestaat dat de toeristische kwaliteiten nog onvoldoende worden benut, mede in relatie tot sectoren als detailhandel en horeca. De gemeente Wassenaar heeft DTNP gevraagd een strategische visie op te stellen waarin ingegaan wordt op de mogelijkheden voor versterking van het toerisme. Om tot een gezamenlijke strategie voor toerisme in Wassenaar te komen, zijn tijdens het opstellen van de economische visie discussiesessies gehouden met zowel stakeholders uit de toeristische sector als met het college van B&W.

Visie Toerisme & Recreatie
Divers aanbod in landschappelijke setting
In de verstedelijkte regio biedt Wassenaar toeristische mogelijkheden in een landschappelijke en rustieke setting. Dit is een belangrijk onderscheidend vermogen ten opzichte van het toeristische 'product' in omliggende kustgemeenten zoals Zandvoort, Den Haag-Scheveningen en Katwijk. Voor diverse doelgroepen is Wassenaar een interessante toeristische bestemming:
- Nederlanders die op zoek zijn naar een rustig alternatief voor een bezoek aan het strand (verblijfstoeristen).
- Stedelingen (o.a. Den Haag en Leiden) met behoefte om te ontspannen en recreëren in een aantrekkelijke landelijke omgeving.
- (Buitenlandse) bezoekers en/of toeristen die in Den Haag of Leiden verblijven en een aantrekkelijke dagbestemming zoeken.

Kwaliteit boven kwantiteit
In discussiesessies met stakeholders en het college van B&W is naar voren gekomen dat voor de toekomst vooral ingezet dient te worden op versterking en kwalitatieve ontwikkeling van het toeristische aanbod. Een grote (kwantitatieve) toename van het aantal toeristen wordt niet wenselijk geacht. Dit zou de druk op het landschap (verder) verhogen en het rustieke, typische Wassenaarse karakter verstoren. Voor de toekomst wordt ingezet op een kwaliteitsslag en het verbeteren van het bestaande toeristische aanbod. Daarnaast kan ruimte geboden worden aan nieuwe toeristische functies die zich aandienen, indien zij passen bij het unieke landschappelijke karakter en het (gewenste) imago van Wassenaar.

Behoefte aan authentiek en kleinschalig
Deze ontwikkelingsrichting sluit goed aan bij een aantal recente trends in de toeristische sector:
- De markt voor toerisme is verzadigd. Het aantal vakanties door Nederlanders daalt de laatste jaren. Het bezoek vanuit het buitenland neemt wel toe. Per saldo zijn er beperkte mogelijkheden voor substantiële kwantitatieve groei van het toerisme. Wel hebben stedelingen steeds meer behoefte aan ontspanning in het buitengebied en biedt de nabijheid van Den Haag en Leiden kansen.
- Er is een toenemende behoefte aan authenticiteit. Het inzetten op de regionale eigenheid van een bestemming kan het onderscheidend vermogen versterken ten opzichte van andere toeristische gebieden.
- Tegenover schaalvergroting en ketenvorming in de toeristische branche staat een groeiende behoefte aan kleinschaligheid. In toenemende mate is er vraag naar voordelige, kleinschalige verblijfsaccommodaties bij locals. Tips van de gastheer/-vrouw maken de vakantie uniek en lokaal (airbnb, bed&breakfast).
- De vergrijzing van de bevolking zorgt voor een toenemend aantal gepensioneerden. Deze bevolkingsgroep heeft relatief veel tijd en koopkracht en behoefte aan mogelijkheden voor ontspanning in een rustieke omgeving (o.a. fietsen, wandelen).

Versterken economisch nut
De ambitie van de gemeente is om het economische nut van het toerisme te versterken. De detailhandel en horeca in Wassenaar profiteren nu slechts in beperkte mate van het toerisme. Met name het centrum heeft een bescheiden rol in de toeristische netwerken van Wassenaar. Om het economische nut van het toerisme te versterken zou gezocht moeten worden naar mogelijkheden om de relatie met het centrum te versterken. Meer samenwerking tussen de diverse ondernemers kan hierbij helpen.

Toerisme kans voor het centrum
Net als veel winkelgebieden in Nederland staat het centrum van Wassenaar onder druk als gevolg van een combinatie van een aantal maatschappelijke trends. De voortdurende economische stagnatie, de vergrijzing en de opkomst van internetwinkelen zorgen voor een afname van bestedingen in winkels. In een verdringingsmarkt waarin grotere centra steeds groter worden (o.a. Leidsenhage, binnenstad Den Haag), komen kleinere centra zoals Wassenaar onder toenemende druk te staan. In het kader hiervan zou versterking van de relatie met het toerisme en het beter benutten van het toeristisch potentieel tot nieuwe kansen kunnen leiden voor een duurzame ontwikkeling van het centrum op de langere termijn.

Ontwikkelingsrichting
Focus op vier clusters
Voor de toekomstige ontwikkeling van het toerisme in Wassenaar kan ingezet worden op het versterken van vier belangrijke toeristische 'clusters' (figuur 5):
- Populair vermaak: De as Duinrell-strand Wassenaarseslag richt zich hoofdzakelijk op populaire vrijetijdsbestedingen en een brede doelgroep (o.a. gezinnen, jongeren).
- Natuur en landschap: Het duinlandschap van Meijendel, de groene buffer en de landgoederen en omgeving biedt uitgebreide mogelijkheden om te fietsen, te wandelen en te recreëren in de natuur. Doelgroepen zijn mensen die zoeken naar rust, natuur en ruimte. Naast gezinnen gaat het bijvoorbeeld om senioren op zoek naar ontspanning.
- Exclusieve cultuur: Wassenaar staat bekend om haar rijke en 'Koninklijke' imago. Dit kwam dan ook nadrukkelijk naar voren tijdens de droombijeenkomsten en SWOT-avond Economie. Het aanbod van landgoederen en buitenplaatsen, villawijken, musea (Louwman, Voorlinden), de renbaan en het rijke culturele erfgoed sluit hier goed op aan en zou verder versterkt kunnen worden. Deze exclusieve cultuur komt voort uit de ontwikkeling van Wassenaar door de eeuwen heen en is echt uniek voor Wassenaar en vormt een belangrijk onderdeel van het onderscheidend vermogen.
- Watertoerisme: Ondanks de aanwezigheid van twee passantenhavens en een aantal vaarwegen (wateringen) is het watertoerisme in Wassenaar momenteel beperkt. Dit zou versterkt kunnen worden door aan te haken op het sloepennetwerk van Leiden en omgeving en door de havens beter te benutten.

Voor versterking van het toeristische product in Wassenaar en het beter benutten van de economische potenties kan in hoofdlijnen ingezet worden op de volgende aspecten:
- Versterken verbindingen binnen de clusters
- Versterken verbindingen tussen de clusters
- Het centrum als overlappende schakel

Versterken verbindingen binnen clusters
De vier toeristische hoofdclusters richten zich voor een deel op andere doelgroepen en vrijetijdsbelevingen. Voor de toekomstige ontwikkeling van het toerisme in Wassenaar is het ten eerste van belang om binnen elk van deze vier clusters te zoeken naar mogelijkheden om de onderlinge relaties tussen toeristische netwerken en bestemmingen te verbeteren. In de huidige situatie worden veel toeristische bestemmingen naar verwachting grotendeels doelgericht bezocht. Het bestaande toeristische potentieel wordt beter benut als combinatiebezoek tussen bestemmingen wordt gestimuleerd en dit kan het economische nut en het toerisme in kwalitatieve zin verder versterken.

Versterken verbindingen tussen clusters
Als de verbindingen binnen de clusters op orde zijn, zouden ook de verbindingen en relaties tussen de clusters onderling versterkt kunnen worden. Ondanks de deels verschillende doelgroepen kan van elkaars bezoekers geprofiteerd worden. Juist de combinatie tussen de verschillende clusters maakt het toeristische product van Wassenaar als geheel uniek en onderscheidend. Zo kan er bijvoorbeeld na een

Figuur 5: Toeristische clusters in Wassenaar

bezoek aan museum Voorlinden nog even een wandeling gemaakt worden in Meijendel, of bezoekers van Duinrell kunnen een bezoek brengen aan de landgoederen.

Centrum als overlappende schakel
Om het economische nut van het toerisme voor andere sectoren te vergroten zou het centrum binnen deze toeristische netwerken van Wassenaar een grotere rol moeten gaan spelen. Hiervoor bestaan voldoende kansen. Het mode en horeca aanbod is aantrekkelijk en het centrum heeft historische kwaliteiten die interessant kunnen zijn als onderdeel van een toeristisch bezoek. Het centrum zou de overlappende schakel kunnen vormen tussen de vier toeristische 'hoofdproducten' en zou veel meer dan nu het geval is een onderdeel kunnen worden van een toeristisch bezoek aan Wassenaar: na een bezoek aan het Louwman museum nog even rondwandelen in de Langstraat, tijdens een fietstocht stoppen op het Plein voor een lunch op het terras, na een paar dagen verblijf op Duinrell even het centrum inlopen voor een aankoop en rondkijken, of vanuit Leiden met de sloep naar de haven in Wassenaar varen.

Prioriteiten
Bij versterking van het economische nut van het toerisme in Wassenaar heeft een aantal aspecten prioriteit:
- Verbinden van toeristische bestemmingen
- Het centrum als toeristische bestemming
- Omgeving Oostdorperweg-De Haven
- Kruising N44-Lange Kerkdam

Verbindingen tussen toeristische bestemmingen
In de huidige situatie worden veel toeristische bestemmingen vooral doelgericht bezocht, waardoor het economisch potentieel mogelijk niet optimaal benut wordt. Het combinatiebezoek moet zoveel mogelijk gestimuleerd te worden. Dit kan door te zorgen voor aantrekkelijke routes op strategische locaties tussen bestemmingen en netwerken. Daarnaast is een goede informatievoorziening voor bezoekers essentieel om het combinatiebezoek te stimuleren. Alleen als bezoekers ook van het bestaan van andere voorzieningen in Wassenaar op de hoogte zijn, kunnen ze verleid worden meerdere bestemmingen te bezoeken. Een uitgebreide evenementenkalender kan daarbij helpen.

Het centrum als toeristische bestemming
Duinrell trekt jaarlijks grote aantallen bezoekers, zowel dagjesmensen (attractiepark, zwembad) als verblijfstoeristen (bungalowpark, camping). Dit biedt een substantieel toeristisch potentieel waar de centrumvoorzieningen (detailhandel, horeca) meer van zouden kunnen profiteren. Vooral de verblijfstoeristen hebben mogelijk (na een aantal dagen op het park verbleven te hebben) behoefte aan een bezoekje aan het (historische) centrum en/of de winkels. Met name de omgeving van de Dorpskerk en het Plein biedt grote historische kwaliteiten als entree van het centrum (zie bijlage 3).

Een 'vanzelfsprekende', veilige en aantrekkelijke loopverbinding tussen Duinrell en het centrum is dan wel van belang. In de huidige situatie is er geen voetpad aanwezig op de Duinrellweg. Om het centrum te bereiken moeten voetgangers over de autostrook lopen. Daarnaast maakt de openbare ruimte een verouderde indruk. De historische positie van de Duinrellweg als laan richting landgoed Duinrell biedt aanknopingspunten voor een aantrekkelijke opwaardering en revitalisering van deze route.

Het dorpscentrum moet meer onderdeel gaan uitmaken van bestaande fietsroutes, zoals de landgoederenroute. Door alternatieve of nieuwe fietsroutes te realiseren worden fietstoeristen langs de historische Dorpskerk en het Plein geleid, waardoor een bezoek aan het centrum wordt gestimuleerd.

Om de toeristische aantrekkingskracht van het centrum te vergroten is het niet alleen noodzakelijk om de verbindingen richting het centrum te verbeteren, maar ook om het centrum zelf als toeristische (mede)bestemming aantrekkelijker te maken. Een toerist zal het centrum uiteindelijk alleen bezoeken als het ook wat te bieden heeft. In het kader hiervan is een integrale benadering gewenst, met zowel aandacht voor het benodigde aanbod (winkels, horeca etc.) als de ruimtelijk-functionele structuur en de openbare ruimte. Een gezamenlijk plan van aanpak is noodzakelijk om het centrum te versterken en toekomstbestendig te maken.

In het huidige beleid voor het centrum wordt uitgegaan van de haakstructuur bestaande uit Langstraat-zuid, Van Hogendorpstraat, Luifelbaan. Het, vanuit het oogpunt van toerisme, meest aantrekkelijke deel van het centrum (Langstraat-noord, Plein) valt buiten deze hoofdstructuur. Hierdoor worden kansen gemist om het centrum beter aan het toerisme te koppelen. De toeristische potentie van het begin van de Langstraat kan beter worden benut door dit stuk meer aan te laten sluiten op de winkelhaak door een combinatie van meer horeca of andere ruimere bestemmingen (zie ook hoofdstuk detailhandel en horeca).

Omgeving Haven-Oostdorperweg
De Haven ten oosten van het centrum is een belangrijke locatie om het toeristische waternetwerk te verbinden aan het dorp Wassenaar. Mogelijk kan de haven een rol gaan spelen in het sloepennetwerk van Leiden en omgeving. Door ook het fietsknooppunten-netwerk vanuit het centrum (Plein) aan dit gebied te koppelen kunnen aanwezige ondernemers beter gaan profiteren van het toerisme.

Om dit te bereiken is wel een integrale visie op de toekomstige ontwikkeling van het hele gebied rondom de haven gewenst. De verplaatsing van de Aldi is een goede aanleiding om de functie en positie van dit gebied als geheel te heroverwegen. Om in toeristische netwerken echt een rol te kunnen spelen zal het gebied zelf ook een bepaalde toeristische aantrekkingskracht moeten krijgen. Mogelijk kan opwaardering van de haven gecombineerd worden met de ontwikkeling van horeca en een aantrekkelijk centrumwoonmilieu. Om hier nadere uitspraken over te kunnen doen is uitgebreider onderzoek naar de kansen en mogelijkheden van dit gebied noodzakelijk. In het kader van de structuurvisie zal voor dit gebied een gebiedsuitwerking worden opgesteld.

Kruising N44-Lange Kerkdam
De N44 verbindt Den Haag en Leiden en is de belangrijkste aanrijroute voor een bezoek aan Wassenaar. Vanaf deze route is het centrum echter niet zichtbaar, ook een duidelijke entree of route (voor toeristen die hier niet bekend zijn) is niet aanwezig. De kruising ter hoogte van de afslag Lange Kerkdam (richting het centrum en Duinrell) maakt daarbij bovendien momenteel een onaantrekkelijke indruk en past niet bij het (gewenste) imago van Wassenaar. Met name 'Huize Den Deijl' aan de noordzijde van de kruising maakt een verwaarloosde indruk. Voor de uitstraling van Wassenaar als 'koninklijk' dorp in een aantrekkelijke landschappelijke setting is het verstandig te streven naar een opwaardering van deze strategische locatie. Deze locatie is in het Koersdocument Structuurvisie Wassenaar benoemd als uitwerkingsgebied.

Strategie
In het vervolgtraject zal deze visie op toerisme, nader uitgewerkt moeten worden in concrete uitvoeringsprojecten. Hierbij kan grofweg uitgegaan worden van drie hoofdthema's van acties met elk andere verantwoordelijke stakeholders (figuur 6):
- Kwaliteitsslag van het aanbod en versterken van onderlinge verbindingen
- Organiseren van structurele samenwerking en gezamenlijke marketing
- Basisinfrastructuur en voorzieningen voor gunstig ondernemersklimaat

Figuur 6: strategie en verantwoordelijkheden

Kwaliteitsslag en versterken verbindingen
Voor het Toerisme & Recreatie wordt ingezet op verdere optimalisering van het bestaande aanbod (kwaliteitsslag) en het stimuleren van combinatiebezoek (synergie).
Hiervoor is het versterken van onderlinge verbindingen en relaties noodzakelijk. Zowel de inzet van ondernemers en instellingen in de toeristische sector als van de gemeente Wassenaar is hiervoor nodig.

De gemeente kan op strategische locaties zorgen voor (optimalisering van de) aantrekkelijke routes tussen toeristische bestemmingen. Daarnaast kan ruimte geboden worden aan nieuwe toeristische voorzieningen die zich aandienen en passend zijn bij de aard en het (beoogde) karakter van Wassenaar.

Toeristische bedrijven kunnen het combinatiebezoek onderling stimuleren door een goede informatievoorziening voor de bezoeker.

Structurele samenwerking en marketing
Om hiertoe te komen is een structurele vorm van samenwerking nodig tussen toeristische bedrijven en aanverwante instellingen. Op dit moment vindt er geen structurele vorm van overleg plaats. Door het oprichten van een Toeristisch Overleg Wassenaar kan hier een begin mee worden gemaakt. Dit overleg is vooral van belang voor onderlinge afstemming en het uitvoeren van concrete projecten, bijvoorbeeld een gezamenlijke marketingcampagne. Bij voorkeur maakt ook de gemeente Wassenaar onderdeel uit van dit overleg.

Om het bestaande potentieel en het imago van Wassenaar beter te benutten en te promoten kan het Toeristisch Overleg Wassenaar samenwerking zoeken met de toeristische sector in Den Haag en Leiden. Beide steden worden jaarlijks door grote aantallen toeristen bezocht (stedentrips). Door samenwerking te zoeken in termen van marketing kan van dit potentieel meer geprofiteerd worden.

Wassenaar heeft als toeristische bestemming onlangs de zilveren Quality Coast Award verkregen. De Quality Coast Award geeft Wassenaar erkenning voor de inspanningen die wij leveren op het gebied van duurzaam toerisme en milieuzorg. Naast het behalen van de Quality Coast Award, is de Wassenaarse Slag dit jaar voor de zesde keer uitgeroepen tot Blauwe Vlag strand. Deze vlag bevestigt, zichtbaar voor iedereen, dat het Wassenaarse strand niet alleen mooi, gezellig en plezierig is, maar ook schoon en veilig. Beide keurmerken willen wij ook de komende jaren voortzetten voor het Wassenaarse strand.

Tweemaal per jaar is er een strandoverleg waar exploitanten van het strand en de gemeente Wassenaar bij elkaar zitten om te kijken naar het afgelopen strandseizoen en het komende strandseizoen. Samen wordt gekeken naar hoe het beste invulling kan worden gegeven aan de kwaliteit van het strand. Enerzijds door de reiniging van de gemeente en anderzijds door het aanbod van de paviljoens. Ook komt er een aparte strandnota om de kwaliteit van het strand verder te verhogen en het bestaande versnipperde beleid en regelgeving samen te brengen in een document.

Basisinfrastructuur en voorzieningen
Uit de discussiesessie met stakeholders is naar voren gekomen dat bepaalde basisvoorwaarden en voorzieningen niet altijd op orde worden bevonden. Het 'beeld op straat' sluit niet altijd aan op het hoogwaardige kwaliteitsimago van Wassenaar. Belangrijke aangedragen aandachtspunten vanuit de toeristische sector zijn infrastructuur, bewegwijzering, vuilnis, wet- en regelgeving en (het gebruik van) de toeristenbelasting.

De gemeente kan het vestigingsklimaat voor toeristische bedrijven verbeteren door voldoende aandacht te hebben voor dergelijke basisinfrastructuur en voorzieningen. Als ook de gemeente Wassenaar deel uitmaakt van het Toeristisch Overleg Wassenaar kan over deze zaken snel en effectief worden afgestemd, zodat de basis voor een gunstig en aantrekkelijk toeristisch klimaat is gegarandeerd.

Deze strategische visie toerisme dient als startpunt om tot een structurele vorm van samenwerking tussen toeristische bedrijven en instellingen en de gemeente te komen en de doelstellingen nader te concretiseren tot uitvoeringsprojecten. Alleen een gezamenlijke aanpak kan leiden tot een duurzaam en aantrekkelijk toeristisch aanbod en een betere benutting van het economische potentieel voor aanverwante sectoren.

Maatregelen:
- Structurele samenwerking en marketing
- Kwaliteitsverbetering van het bestaande aanbod en versterken onderlinge synergie
- Verbeteren basisinfrastructuur en voorzieningen

3.4 Bedrijventerreinen

Bestaande situatie
Wassenaar heeft een drietal bedrijventerreinen die op de volgende manier gecategoriseerd kunnen worden:

1. Hoge Klei: kleinschalige, ambachtelijke bedrijven, opslag
2. Maaldrift: een duurzaam bedrijventerrein met voornamelijk verkeer aantrekkende bedrijven en bedrijven met een hoge milieucategorie (industrieel)
3. Van Hallstraat: grootschalige detailhandel, dienstverlening, kantoren, kleinschalige bedrijven en garages

De drie bedrijventerreinen verschillen erg onderling en hebben ieder hun eigen profiel.

Maaldrift
Maaldrift ligt in het noorden van Wassenaar, aan de rand van de bebouwde kom. Door de ligging aan de parallelweg naast de A44 is Maaldrift goed bereikbaar buiten de spits. Tijdens spitsuren is Maaldrift minder goed bereikbaar door het vastlopen van het verkeer bij het Rozenplein.

Maaldrift is het enige bedrijventerrein dat middelzware bedrijvigheid en bedrijvigheid met een meer verkeerintensieve functie toelaat. Daarnaast is Maaldrift het enige bedrijventerrein in Wassenaar dat, in termen van milieuhinder, middelzware bedrijvigheid kan accommoderen. Het bedrijventerrein is bestemd voor bedrijven in de milieucategorieën 2 tot en met 3.2. Er bevinden zich twee bedrijfswoningen op het terrein, nieuwe bedrijfswoningen zijn niet toegestaan. Maaldrift is in principe goed onderhouden. Op de twee kopse kanten van het terrein bevinden vrachtwagenparkeerplaatsen. Wel is er vraag om wat kleine, voornamelijk, kosmetische ingrepen.

De ondernemers op Maaldrift willen graag met elkaar samen werken om het bedrijventerrein te versterken. In 2015 is hiertoe een nieuwe ondernemersvereniging opgericht en heeft de gemeenteraad de verordening bedrijveninvesteringszone Maaldrift vastgesteld. Hiermee is parkmanagement mogelijk gemaakt wat een bijdrage moet leveren aan een goed imago, betere relaties, een goede financiële waarde (vaak een waardestijging op de langere termijn) en kostenvoordelen door samenwerking bij randactiviteiten.

Maaldrift II is ontwikkeld als duurzaam bedrijventerrein en was destijds een voorbeeld voor andere gemeenten. De meeste bedrijven die zich daar hebben gevestigd hebben ook in hun bedrijfsgebouwen en bedrijfsvoering duurzaamheid doorgevoerd.

Hoge Klei
Hoge Klei ligt aan de rand van Wassenaar en heeft deels een agrarische bestemming en deels 'gemengde doeleinden' als bestemming. De Hoge Klei ligt gunstig ten opzichte van de N441. De ontsluiting naar de A44 loopt door het dorp (Van Zuylen van Nijeveltstraat). Het terrein is in principe goed onderhouden.
Het bedrijventerrein is aangewezen voor vestiging van kleinschalige bedrijvigheid. Het gebied ten noorden van de (Verlengde) Hoge Klei heeft een agrarische bestemming. Binnen de bestemming zijn hier nevenactiviteiten en opslag toegestaan.

Hofcampweg/Van Hallstraat
Het gebied Hofcampweg/van Hallstraat is gelegen midden in het dorp en vlakbij de haven. Er zijn geen bedrijven gevestigd die gebruikmaken van de haven en het water voor transport. Vooral de van Hallstraat is nu wat rommelig, kent een veelheid aan functies en de kwaliteit van de openbare ruimte en de infrastructuur zijn matig. De Hofcampweg is de afgelopen jaren kwalitatief versterkt door het nieuwe zorgcentrum, de apotheek en verbetering van de infrastructuur door een nieuwe rotonde en meer parkeermogelijkheden.

Vanwege de gunstige ligging is het gebied nog steeds aantrekkelijk voor kleinere en minder verkeerintensieve lokale bedrijven.
Het bestemmingsplan staat binnen de bestemming diverse functies toe, op dit moment is al sprake van functiemenging. Zware bedrijvigheid past niet op dit bedrijventerrein en wordt geweerd.

Visie algemeen
Bij het nadenken over de gewenste ontwikkelingsrichting van de verschillende locaties/bedrijventerreinen, worden enkele leidende principes gehanteerd. Het gaat in dit

verband om het vitaliseren van locaties, optimaliseren van het gebruik, verdichten boven uitbreiden en behoud door ontwikkeling. Per bedrijventerrein wordt een profiel opgesteld waarin zowel de huidige als de gewenste situatie wordt beschreven. Het beleid van de gemeente is er in beginsel op gericht dat bedrijven met milieuhinderlijke of verkeerintensieve activiteiten uiteindelijke uit de woongebieden verdwijnen naar een voor het bedrijf passende locatie.

De gemeente hecht veel belang aan goede samenwerking met en door ondernemers. Op Maaldrift wordt in dit kader al Parkmanagement ingevoerd. De gemeente wil graag in overleg treden met de ondernemers om te kijken of dit ook gewenst en mogelijk is op de Hofcampweg/Van Hallstraat en op de Hoge Klei.

Visie Maaldrift
Voor de bedrijvenlocaties is het van belang om een duidelijke categorisering te hanteren. Bedrijventerreinen zijn bestemd voor bedrijven. Als op een bedrijventerrein gaandeweg een transformatie ontstaat, bijv. van bedrijven naar kantoren, dan kunnen problemen gaan ontstaan, bijvoorbeeld met parkeren. Daarnaast belemmert een andere functie de invulling van de terreinen door bedrijven, terwijl daar juist behoefte aan is. Inzet is om Maaldrift te behouden voor bedrijven. Wij gaan onderzoeken of en zo ja in welke mate er behoefte is aan (lokale) uitbreiding van het bedrijventerrein. Zo kan er meer ruimte ontstaan bij Maaldrift om bedrijven met een hoge milieucategorie of verkeerintensieve activiteiten te huisvesten.

Visie Hofcampweg/Van Hallstraat
Vanwege de gunstige ligging in het dorp leent het bedrijventerrein zich voor het profiel van een gemengd bedrijventerrein. De ondernemers aan de Van Hallstraat en de Hofcampweg richten zich, met een klantgerichte aanpak, voornamelijk op de lokale economie. Lokaal verzorgende ondernemers hebben daarbij vaak behoefte aan kleinschalige bedrijfsunits en dit geeft toekomstwaarde en mogelijkheden voor het gebied. Het heeft dan ook de voorkeur om voornamelijk lokaal verzorgende bedrijven te vestigen aan de Hofcampweg en de van Hallstraat. Bedrijven die een meer verkeerintensieve functie hebben en hun werkzaamheden voornamelijk in de regio uitvoeren dienen zich bij voorkeur te vestigen op Maaldrift of de Hoge Klei die een ander profiel hebben.

Een revitalisering zou wenselijk zijn voor het terrein, waarbij direct gekozen kan worden voor een goede, samenhangende invulling. Het bestemmingsplan sorteerde al voor op een functiewijziging door het opnemen van de bestemming "Gemengd – 2" in plaats van een zuivere bedrijvenbestemming. Bij een revitalisering van de Van Hallstraat zal voldoende ruimte gecreëerd moeten worden voor parkeren; in de huidige situatie is het aantal parkeerplaatsen beperkt.

Visie Hoge Klei
Ontwikkelingen op de agrarische percelen kunnen van invloed zijn op het functioneren van het bedrijventerrein. In de huidige situatie wordt het functioneren van het bedrijventerrein beperkt door een tekort aan parkeergelegenheid, de vestiging van niet bedrijfsmatige functies en het omzetten van dienstwoningen naar zelfstandige woningen. Het bestemmingsplan zet voor het bedrijventerrein in op behoud van de bedrijvenfunctie en het tegengaan van ontwikkelingen die het gebruik als bedrijventerrein beperken, zoals het vestigen van "niet-bedrijfsfuncties" en zelfstandige woningen.

Maatregelen
- Duidelijke profielen per bedrijventerrein opstellen

Maaldrift
- Invoeren en onderhouden parkmanagement
- Maaldrift; onderzoeken of en zo ja in welke mate er behoefte is aan (lokale) uitbreiding

Hofcampweg/Van Hallstraat
- Onderzoek naar revitalisering
- Onderzoek naar invoering parkmanagement

Hoge Klei
- Onderzoek naar invoering parkmanagement

3.5 Kantoren

Bestaande situatie
Wassenaar kent volgens het bestemmingsplan twee (mogelijke) kantoorlocaties,

1. Hofcampweg: kantoren, maar ook grootschalige detailhandel
2. Rijksstraatweg omgeving Den Deijl: kantoren

Daarnaast bevindt zich nog een aantal kantoren en kleinschalige bedrijfsverzamelgebouwen langs en rondom de Rijksstraatweg en is er een groot kantoorcomplex aan de van Alkemadelaan waar de ANWB is gehuisvest.

De Metropoolregio Rotterdam-Den Haag (MRDH) waar Wassenaar deel van uitmaakt kent een zeer groot aantal kantoren en vormt een van de twee grootste kantorenconcentraties van Nederland. Vooral in de grote steden bevinden zich veel grote kantoren. Kantoren en de daarbij behorende werkgelegenheid zijn van essentieel belang voor de regio. In de huidige economische situatie zien we echter dat de groei op de kantorenmarkt stagneert.

Daarnaast neemt de leegstand van kantoren toe. In 2015 stond ongeveer 19% van de kantoren te huur. Dit betekent niet dat 19% van de kantoren leeg stond, maar wel dat 19% van de kantoren te huur aangeboden wordt, waardoor dit wel een heel goede indicatie is voor de leegstand. Dit percentage is fors meer dan de frictieleegstand van ongeveer 7% en de landelijke leegstand van 14%. Het merendeel van de leegstaande kantoren betreft grote kantoren, deze staan voornamelijk in Den-Haag en Rijswijk. De leegstand in kleine kantoren is beduidend lager.

De kantorenvoorraad in Wassenaar heeft zowel absoluut als relatief een bescheiden omvang in de regio. De voorraad bedraagt ongeveer 84.700m2 wat inhoudt dat ongeveer 1,2% van de regionale kantorenvoorraad in Wassenaar staat. Hiermee functioneert Wassenaar in de luwte van 'kantorenreuzen' als Den Haag en Rijswijk, maar ook Leiden. Het overgrote deel van de kantoren is kleiner dan 500 m2. De leegstand ligt met ruim 3,2% ver onder het landelijke gemiddelde van 14%. Dit percentage is zelfs lager dan de frictieleegstand: de leegstand die nodig is om bedrijvendynamiek (oprichting, opheffing, verhuizing) de ruimte te geven.

Visie Kantoren
De regio als geheel kampt met een (plan)overschot aan kantoorruimte. Om dit in te perken zijn al diverse stappen ondernomen. Zo worden bij de ontwikkeling van Leidsenhage een fors aantal meters kantoorruimte gesloopt en is een deel van de regionale plancapaciteit voor kantoren overgeheveld naar de regio Holland Rijnland, die kampt met een (plan)tekort voor kantoren.

Wassenaar zelf kampt niet met leegstand of grote problemen op de kantorenmarkt. Daarnaast zijn er aan zowel de Hofcampweg als bij Den Deijl mogelijkheden om binnen de bestaande bestemming kantoor te voeren. Wel zou het verstandig zijn om, gezien de trend dat er steeds meer ZZP'ers komen, te onderzoeken of er behoefte aan en ruimte voor een bedrijfsverzamelgebouw is. Daarnaast wordt bij het vernieuwen van de bestemmingsplannen gekeken naar het creëren van meer mogelijkheden voor werken aan huis.

Maatregelen
- Inventarisatie behoefte bedrijfsverzamelgebouw
- Actief meewerken aan ontwikkelingen van kantoren/bedrijfsverzamelgebouw wanneer behoefte is aangetoond
- In bestemmingsplannen meer mogelijkheden voor werken aan huis creëren
- Monitoren van bezetting kantoren (momenteel onder frictieleegstand)

3.6 De ZZP`er

Bestaande situatie
De Zelfstandigen Zonder Personeel (ZZP`ers) zijn een belangrijke en groeiende groep in Wassenaar. Wassenaar telt zo`n 1.300 ZZP'ers en zal dit aantal de komende jaren verder zien toenemen. Hiermee vertegenwoordigt de ZZP'er ruim 13% van de beroepsbevolking van Wassenaar.

Uit een enquête gehouden onder ZZP`ers in Wassenaar (129 respondenten) blijkt dat 82% van de Wassenaarse ZZP`ers vanuit huis werkt en 11% in een bedrijfspand. Ruim 20% van de respondenten geeft aan zich te willen vestigen in een bedrijfsverzamelgebouw. Een bereikbare locatie van 10m2 tot 30m2 met voldoende parkeergelegenheid en een huurcontract van één jaar of minder zijn voor veel ZZP`ers belangrijke voorwaarden.

45% van de respondenten voert meer dan de helft van de werkzaamheden uit binnen Wassenaar en ruim 42% vindt het hebben van een (lokaal) netwerk van groot belang. Doordat ZZP`ers veelal vanuit huis werken zorgen zij daarnaast voor een stukje sociale controle.

ZZP`ers werken voor eigen rekening en risico wat betekent dat zij buiten de cao's vallen en niet de bescherming genieten die werknemers met een dienstverband krijgen. Maar weinig zelfstandigen verzekeren zich tegen ziekte of langdurige arbeidsongeschiktheid. Uit de enquête blijkt dat 79% van de respondenten zich niet heeft verzekerd tegen arbeidsongeschiktheid. Daarnaast houdt 45% er geen rekening mee dat zij zelfstandig een pensioen moeten opbouwen. Deze cijfers vertonen gelijkenissen met landelijke onderzoeken naar verzekeringen onder ZZP`ers. Reden voor het niet verzekeren zijn voornamelijk de hoge kosten en het lage vertrouwen in verzekeraars. Hierbij moet worden opgemerkt dat 59% van de ondervraagden aangeeft zelf een financiële buffer op te bouwen.

Visie
Omdat er in Wassenaar veel ZZP`ers wonen en werken streeft de gemeente naar een goed klimaat voor de ZZP'er met bijpassende faciliteiten. ZZP'ers moeten de keuze en mogelijkheid hebben om zowel thuis te werken als gezamenlijk met andere ondernemers in een bedrijfsverzamelgebouw of kleinschalige bedrijfsruimte. Binnen de gemeente zijn er al verschillende mogelijkheden voor starters en ZZP'ers om samen te werken in een gebouw. Deze locaties voldoen echter niet altijd aan de wensen van ZZP`ers voor een beperkte ruimte een flexibel huurcontract. In de steden rondom stations schieten dit soort locaties uit de grond. Ook voor de Wassenaarse markt met haar vele ZZP`ers biedt dit mogelijkheden.

Dit soort locaties kunnen fungeren als een incubator waar ZZP`ers en starters (samen)-werken en de faciliteiten hebben om door te groeien naar succesvolle ondernemingen. De gemeente blijft bereid mee te denken met nieuwe particuliere initiatieven om startende ondernemers, ZZP`ers en andere voorzieningen samen te brengen in één gebouw, bij voorkeur in het centrum dichtbij andere voorzieningen.

De gemeente wil haar ZZP'ers beter informeren. Via het digitaal ondernemersloket besteden wij daarom meer aandacht aan zelfstandigen. Het verzekeren tegen arbeidsongeschiktheid, informatie over pensioenopbouw en de mogelijkheden voor financiële hulp krijgen daarbij extra aandacht. In een samenwerking tussen de ondernemersvereniging Ondernemend Wassenaar (OW) en de gemeente kunnen netwerk- en informatiebijeenkomsten worden georganiseerd rondom belangrijke thema`s voor ZZP'ers.

Maatregelen:
- Op de website een apart portaal voor ZZP`ers
- Faciliteren van initiatieven om starters en ZZP`ers samen te brengen in één gebouw
- Samen met OW organiseren van netwerk- en informatie bijeenkomsten voor ZZP`ers

3.7 Werk & Inkomen

Bestaande situatie
Zoals in hoofdstuk 2 Benoemd werkt de gemeente Wassenaar nauw samen met de gemeenten Voorschoten en Leidschendam-Voorburg op het gebied van Werk & Inkomen.

De gemeente Wassenaar hecht er veel belang aan dat mensen uit alle lagen van de samenleving, met of zonder arbeidsbeperking en met of zonder afstand tot de arbeidsmarkt, kunnen participeren op de arbeidsmarkt. Vooral voor mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt is dit in praktijk lastig. In het kader van de nieuwe participatiewet is in 2014 gestart met een intensief traject om mensen die bekend zijn bij de afdeling Werk & Inkomen te plaatsen bij lokale bedrijven/ondernemers.

Er wordt daarbij sterk ingezet op relatie- en accountmanagement. Zo zijn er begin 2015 diverse presentaties gegeven aan lokale ondernemers, zijn er ronde tafel bijeenkomsten geweest met ondernemers en zijn er veel bedrijvenbezoeken afgelegd. Al deze acties hebben inmiddels concreet geleid tot het plaatsen van 39 mensen met en zonder een afstand tot de arbeidsmarkt bij lokale ondernemers. In 2016-2019 wordt deze aanpak gecontinueerd.

Daarnaast komen er specifieke bijeenkomsten en/of acties voor groepen werkgevers, bijvoorbeeld de horeca.

Maatregelen:
- Verbeteren relatie Werk & Inkomen, Economische Zaken en ondernemers
- Het plaatsen van meer mensen bij Wassenaarse ondernemers

3.8 Ondernemersklimaat

Samenwerking bedrijfsleven
In Wassenaar werkt het bedrijfsleven steeds beter samen. Ondernemers zijn verenigd in verschillende winkeliers-, ondernemers- en netwerkverenigingen per sector of gebied. Zo is er onder andere de Stichting Centrummanagement Wassenaar voor de winkeliers in het centrum, de ondernemersvereniging voor bedrijventerrein Maaldrift en Koninklijke Horeca Nederland afdeling Wassenaar. Sinds 2015 behartigt de Ondernemersvereniging Ondernemend Wassenaar (OW) de belangen van alle Wassenaarse ondernemers.

De OW speelt een belangrijke rol als sparringpartner en kritisch volger van de gemeente. Zo geeft de OW ongevraagd en gevraagd advies in het Economisch Overleg met de gemeente, neemt zij actief deel in verschillende netwerken binnen en buiten de gemeente en organiseert ze verschillende activiteiten om de samenwerking tussen ondernemers en het ondernemersklimaat te bevorderen. Naast de verschillende verenigingen zijn er voor de ondernemers in Wassenaar diverse mogelijkheden om te netwerken zoals de maandelijkse bijeenkomst van de WOP (Wassenaarse Ondernemers Praten/Platform).

Gemeentelijke dienstverlening
Ondernemerschap heeft baat bij een toegankelijke overheid. De bedrijfscontact-functionaris staat de ondernemer bij en helpt hem zijn weg te vinden in de gemeente Wassenaar. Bij vragen over het beleid van de gemeente of wanneer ondernemers de weg niet kunnen vinden binnen de gemeentelijke organisatie hebben zij de mogelijkheid contact op te nemen met de bedrijfscontactfunctionaris. Dit geldt onder andere voor vragen over meer complexe vraagstukken zoals het starten van een onderneming, het verplaatsen of uitbreiden van een bedrijf en het gemeentelijk economisch beleid.

Aangezien de bedrijfscontactfunctionarissen tevens beleidsmedewerkers Economische Zaken zijn, is er beperkt tijd voor proactief contact met ondernemers zoals ambtelijke bedrijfsbezoeken. Accountmanagement, het contact met ondernemers, blijft een aandachtspunt en willen we versterken omdat dit een meerwaarde heeft.

Deregulering
Door minder regeldruk en minder administratieve lasten wordt het voor bedrijven aantrekkelijker om zich te vestigen in Wassenaar. Bij deregulering komen vermindering van (administratieve) lastendruk, regelzucht en toezichtslast én verbetering van dienstverlening samen.

Deregulering is tweeledig. Enerzijds kan regeldruk voor burgers en ondernemers verminderd worden door het afschaffen van de vergunningsplicht, en/of (vervanging) door algemene regels of meldingsplicht, het afschaffen van beleid of compenseren van het beleid. Hierbij vertrouwt de gemeente op het verantwoordelijkheidsgevoel en zelfredzaamheid van de inwoners en ondernemers. Aan de andere kant biedt deregulering ook de mogelijkheid tot administratieve lastenverlichting. De geldigheidsduur van vergunningen en ontheffingen kan wellicht verruimd worden, wellicht kunnen indieningsvereisten vergemakkelijkt worden of kunnen de afdoeningstermijnen verkort worden.

Bij nieuw beleid en bij het opstellen van adviezen dient deregulering een uitgangspunt te zijn. Verdere digitalisering en verbetering van de dienstverlening dragen mede bij aan het gevoel van inwoners en ondernemers dat zij niet onnodig worden belast. De gemeente heeft een plan van aanpak opgesteld om de mogelijkheden tot deregulering voor ondernemers te onderzoeken en daar waar mogelijk uit te voeren. Voor de Algemene Plaatselijke Verordening (APV) zijn we hier al mee aan de slag gegaan. Na deregulering van de APV volgt een onderzoek en vaststelling van de overige mogelijkheden voor deregulering voor ondernemers (waaronder bouw gerelateerde zaken).

Specifieke doelgroepen
De gemeente Wassenaar wil graag expats en starters extra faciliteren. Starters voegen dynamiek en innovatie toe aan het ondernemersklimaat van de gemeente en zorgen voor nieuwe werkgelegenheid.

Starters
De gemeente kan de informatievoorziening aan starters nog verbeteren. Bij meer randvoorwaardelijke zaken kan de gemeente de betreffende starters en groeiondernemers via het ondernemersloket verwijzen naar reguliere organisaties zoals het ondernemersloket van de Leidse Regio, de Kamer van Koophandel, Belastingdienst, UWV, enz.

De gemeente heeft namelijk niet de kennis in huis die starters nodig hebben om door te groeien naar een toekomstbestendig bedrijf dat zorgt voor meer werkgelegenheid. Die kennis moet vanuit de markt komen en daarom onderzoeken wij wat de mogelijkheden zijn om aan te sluiten op het ondernemersloket van de Leidse Regio. Vanuit dit ondernemersloket wordt ondersteuning en advisering geboden rond ondernemerschap en business development.

Expats
Naast starters zijn ook internationale bedrijven en hun medewerkers een speciale doelgroep. Wassenaar erkent het belang van deze internationale medewerkers in de gemeente en wil deze daarom koesteren. De groene gemeente, gelegen tussen twee grote steden, met haar internationale scholen en vele ambassades/residenties is een uitstekende woonomgeving voor expats. Gezamenlijk met op expats gerichte organisaties wil de gemeente het woon- en leefklimaat voor de expats nog verder verbeteren. Daarnaast ligt Wassenaar op steenworp afstand van het Bio Science Park, het Spacelab te Noordwijk, het Shell hoofdkantoor en de internationale instellingen voor recht en vrede in Den Haag. Hierdoor zijn er mogelijkheden voor Internationale bedrijven om zich in en rondom Wassenaar te vestigen.

Voor mogelijke vestiging van en het verbinden met elkaar van innovatieve en internationaal georiënteerde bedrijven onderhoudt de gemeente goede contacten met de Westholland Foreign Investment Agency (WFIA) en Innovation Quarter. In gezamenlijkheid met de ondernemersvereniging onderzoeken wij wat deze organisaties kunnen betekenen voor het Wassenaarse bedrijfsleven.

Maatregelen
- Blijvende aandacht voor ondernemerscontacten, accountmanagement en informatievoorziening aan (startende) ondernemers en expats
- Deregulering en vermindering van administratieve lasten

3.9 Bereikbaarheid en woningbouw van belang voor economische ontwikkeling

De onderwerpen bereikbaarheid en woningbouw zijn geen directe economische onderwerpen. Toch zijn beide thema`s onlosmakelijk verbonden met het functioneren van de lokale economie van Wassenaar.

Bereikbaarheid
Op het gebied van bereikbaarheid is de gemeentelijke verkeersvisie leidend. Het spreekt voor zich dat de lokale economie maar ook de vele inwoners die buiten Wassenaar werken veel belang hebben bij een goede hoofdwegenstructuur en ontsluiting op het regionale wegennet. Bereikbaarheid is een cruciale randvoorwaarde voor economische activiteiten, maar deze activiteiten creëren op hun beurt vraag naar mobiliteit en zorgen voor verplaatsingen.

Wassenaar is goed ontsloten via een heldere hoofdwegenstructuur. Vanuit deze hoofdwegenstructuur zijn zowel de regio`s Amsterdam, Utrecht en Rotterdam goed bereikbaar. De bovenregionale OV-bereikbaarheid is echter beperkt door het ontbreken van een treinverbinding en busverbinding naar het station van Voorschoten. Wij streven er naar om Wassenaar beter te verbinden met het station van Voorschoten.

Voor de bereikbaarheid van Wassenaar is het noodzakelijk dat de verkeersituatie op en rond het Rozenplein wordt aangepakt. In 2015 is gestart met een overleg daarover met provincie en Rijkswaterstaat. Daarbij wordt ook het verkeer op de westelijke parallelweg betrokken. Na aanleg van de Rijnlandroute kan het verkeer komende uit de richting van de Stevenshof geen gebruik meer maken van nu nog bestaande oprit op de A44 en zal ook knooppunt Rozenweg gaan belasten. We streven daarom naar de realisatie van een extra oprit op de A44 ter hoogte van Maaldrift. Ook zien wij op termijn de ondertunneling van de Rijksstraatweg als enige oplossing om Wassenaar ook in de toekomst bereikbaar te houden. Wij komen daarvoor met een strategisch plan, waarbij we steun zoeken bij omliggende gemeenten en de MRDH.

De wegenstructuur binnen de gemeente is over het algemeen goed te noemen. Grote wijzigingen in deze structuur zijn dan ook op korte termijn niet nodig. Wel is er continue aandacht voor het verbeteren en veiliger maken van het verkeer.

Woningbouw
Op het gebied van woningbouw is het woonbeleid van de gemeente richtinggevend. Er wordt momenteel gewerkt aan een nieuwe woonvisie voor Wassenaar. Het spreekt echter voor zich dat ook het woonbeleid van de gemeente van belang is voor het economisch beleid. Doelgroepen in de Woonvisie zijn onder andere starters, jonge gezinnen en senioren. Bij toekomstige ontwikkelingen zal rekening worden gehouden met mogelijkheden voor woningen voor starters om deze groep zo meer kans te geven om te wonen en te werken in Wassenaar en de vergrijzing te beperken. Dit is goed voor de instandhouding van voorzieningen, de dynamiek en de leefbaarheid van Wassenaar.

Daarnaast is het een feit dat Wassenaar te maken heeft met relatief hoge woningprijzen. Dit heeft, zeker ook in combinatie met het groene woonklimaat in een verstedelijkte regio, een aantrekkende werking op hoogopgeleiden met een relatief hoog inkomen. Uit eerder genoemde cijfers blijkt dan ook dat een groot deel van de beroepsbevolking van Wassenaar bereid is te pendelen naar de werkgemeente.

Ten slotte blijkt uit de enquête onder ZZP`ers dat er behoefte is aan mogelijkheden om de functies wonen en werken te combineren. Voor een groot deel is werken aan huis al planologisch mogelijk gemaakt. Daarnaast kan worden gedacht aan het realiseren van bijvoorbeeld woningen met atelier- of praktijkruimte om ondernemers beter te binden aan Wassenaar.

Maatregelen
- Blijvende aandacht voor verkeersmaatregelen en woonontwikkelingen die de economische ontwikkeling van Wassenaar ten goede komen.

4. Uitvoeringsprogramma 2016-2019

Om de economische ambities van Wassenaar te realiseren zal een aantal maatregelen moeten worden uitgevoerd die zijn opgenomen in de verschillende paragrafen van hoofdstuk 3. Deze maatregelen zijn in dit hoofdstuk per thema vertaald naar concrete acties en voorzien van een planning en betrokken stakeholders. In onderstaande tabellen is een looptijd weergegeven die aan geeft in welke kwartaal een actie wordt gestart en eindigt al dan niet met besluitvorming door het college of de raad. De maatregelen en acties worden jaarlijks bij de begroting verder uitgewerkt.

G: Gemeente
O: Ondernemers
B: Bewoners
C: Consumenten
V: Vastgoedeigenaren
R: Regionale partners

Detailhandel			
Ambitie	Twee toekomstbestendige winkelgebieden met een eigen identiteit		
Criteria	Niet meer dan een frictieleegstand van 5% (landelijk gemiddelde is 9 % (2015)) Stijging zichtbaarheid identiteit winkelgebieden		
Maatregel 1	Toekomstbestendig maken detailhandel		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Evaluatie winkeltijdenverordening	Q2/2016-Q3/2016	G, O, B, C
	Onderzoek mogelijkheden herbestemmen locaties	Q1/2017-Q3/2017	G, O, V
	Onderzoek verplaatsen verspreide winkels	Q1/2017-Q3/2017	G, O, V
Maatregel 2	Versterking van het centrum winkelgebied als recreatief winkelgebied		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Gezamenlijk plan en maatregelen voor versterking centrum	Q3/2015-Q1/2016	G, O, V
	Uitvoering maatregelen centrumplan	Q1/2016-Q2/2018	G, O, V
	Mogelijkheden onderzoeken voor deelname vastgoedeigenaren aan ondernemersfonds	Q1/2016-Q4/2016	G, O, V
	Behoud en stimuleren ondernemersfonds	Doorlopend	G
	Onderzoek naar mogelijkheden om aan het begin van de Langstraat horeca (of andere ruimere bestemmingen) in te zetten als verbindende schakel tussen het toeristisch-recreatieve gedeelte van Wassenaar en het centrum winkelgebied	Q3/2016-Q4/2016	G, O, V
	Keurmerk Veilig Ondernemen (KVO)	Q3/2016-Q4/2016	G, O
Maatregel 3	Versterking van het Stadhoudersplein als boodschappencentrum		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Onderzoek en mogelijke invoering ondernemersfonds	Q1/2017-Q4/2017	G, O
	Onderzoek naar revitalisering	Q1/2017-Q4/2017	G, O
	Keurmerk Veilig Ondernemen (KVO)	Q4/2017-Q4/2017	G, O

Horeca	
Ambitie	Horeca die de kwaliteit van wonen, werken, winkelen en verblijven in Wassenaar versterkt.
Criteria	Toename van verblijfsduur Behoud hoge score woongenot Meer werkgelegenheid in de horeca
Maatregel 1	Versterken van horeca en recreatief winkelen en voorkomen van overlast

Actie	Looptijd	Betrokken
Onderzoek naar mogelijkheden om aan het begin van de Langstraat horeca (of andere ruimere bestemmingen) in te zetten als verbindende schakel tussen het toeristisch-recreatieve gedeelte van Wassenaar en het centrum winkelgebied	Q3/2016-Q4/2016	G, O, V
Intensiveren en verbreden van het Horeca overleg	doorlopend	G, O
Aanhaken op Keurmerk Veilig Ondernemen (KVO) voor het centrum winkelgebied	Q3/2016-Q4/2016	G, O, V

Toerisme & Recreatie	
Ambitie	Authentiek, hoogwaardig en verbonden toeristisch recreatief aanbod dat een bijdrage levert aan de lokale economie
Criteria	Toename van verblijfsduur Betere onderlinge verbindingen Toename van bekendheid van toeristische en recreatieve voorzieningen Wassenaar
Maatregel 1	Structurele samenwerking en marketing

Actie	Looptijd	Betrokken
Opstarten van een Toeristisch Overleg	Q1/2016-Q1/2016	G, O
Opzetten van digitaal en/of fysiek informatiepunt en evenementenkalender	Q4/2015-Q4/2016	G, O, B
Marketing en mogelijkheden onderzoeken voor (regionale) branding	Q1/2016-Q4/2016	G, R
Voortzetten van het strandoverleg en behouden van Quality Coast en Blauwe Vlag	Doorlopend	G, O

Maatregel 2	Kwaliteitsverbetering van het bestaande aanbod en versterken onderlinge synergie

Actie	Looptijd	Betrokken
Visie op het havengebied	Q1/2016 – n.t.b.	G, O, B
Opwaarderen Den Deijl als hoogwaardige entree tot Wassenaar/verkoop van de locatie	Q4/2015-Q4/2016	G, O, B
Opstellen van een strandnota	Q3/2016	G,O, B
Onderzoek naar mogelijkheden om aan het begin van de Langstraat horeca (of andere ruimere bestemmingen) in te zetten als verbindende schakel tussen het toeristisch-recreatieve gedeelte van Wassenaar en het centrum winkelgebied	Q3/2016-Q4/2016	G,O,V
Binnen de 4 clusters mogelijkheden verkennen om de onderlinge relaties tussen toeristische netwerken en bestemmingen te verbeteren.	Q2/2016-Q2/2018	

Maatregel 3	Verbeteren van de basisinfrastructuur en voorzieningen		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Onderzoek naar de mogelijkheden voor het realiseren van een vanzelfsprekende, veilige en aantrekkelijke (recreatieve) loop- en fietsverbinding tussen Duinrell en het centrum.	Q2/2016-Q2/2017	G, O
	Realiseren fiets- en wandelroutes langs plein/centrum	Q4/2015-Q4/2017	G, O, B
	Versterken van verbindingen tussen toeristische bestemmingen	doorlopend	G, O, B, R

Bedrijventerreinen			
Ambitie	Wassenaar heeft drie bedrijventerreinen met ieder een duidelijk eigen profiel		
Criteria	Niet meer leegstand dan frictieleegstand Er is een vorm van actieve samenwerking tussen ondernemers De profielen van de bedrijventerreinen zijn lokaal en regionaal bekend		
Maatregel 1	Duidelijke profielen per bedrijventerrein vaststellen		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Per bedrijventerrein wordt een duidelijk herkenbaar profiel opgesteld, afgestemd met de ondernemers en eigenaren	Q1/2016-Q2/2016	G, O
Maatregel 2	Maaldrift, invoeren en onderhouden parkmanagement		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	In 2015 worden de verordening, de uitvoeringsovereenkomst en het activiteitenplan vastgesteld	2015	G, O
	Goedkeuring verordening door de gemeenteraad	2015	G, O
	Uitvoeren draagvlakmeting	2015	G, O
	Invoeren BIZ (mits draagvlakmeting positief is)	1 januari 2016-31 december 2020	G, O
	Regulier overleg met de Vereniging Ondernemers Maaldrift over de BIZ en de activiteiten	2016-2020	G, O
Maatregel 3	Maaldrift, onderzoek naar behoefte en mogelijkheden voor uitbreiding		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Onderzoek doen of er behoefte is aan uitbreiding en zo ja, waar en wat de mogelijkheden zijn	Q1/2017-Q2/2017	G, O
Maatregel 4	Hofcampweg/Van Hallstraat, onderzoek naar revitalisering van het terrein		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Onderzoek naar mogelijkheden om het bedrijventerrein te revitaliseren	Q2/2016-Q4/2016	G, O
	Actieplan revitalisering opstellen	Q1/2017	G, O
	Acties uitvoeren	Q1/2017-Q4/2017	G, O
Maatregel 5	Hofcampweg/Van Hallstraat, onderzoek naar het invoeren van parkmanagement		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	In gesprek gaan met ondernemers over parkmanagement en of zij dit willen opstarten	Q3/2016-Q4/2016	G, O
Maatregel 6	Hoge Klei, onderzoek naar het invoeren van parkmanagement		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	In gesprek gaan met ondernemers over parkmanagement en of zij dit willen opstarten	Q3/2017-Q4/2017	G, O

Kantoren			
Ambitie	Wassenaar heeft een kantorenvoorraad die is afgestemd op de lokale behoefte		
Criteria	Niet meer leegstand dan frictieleegstand		
Maatregel 1	Inventarisatie behoefte bedrijfsverzamelgebouw		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Uitzetten enquête onder ZZP'ers	2015	G, O
	Verwerken resultaten tot advies of er al dan niet behoefte is aan een bedrijfsverzamelgebouw	Q3/2015-Q2/2016	G
Maatregel 2	Actief meewerken aan ontwikkelingen indien behoefte is aangetoond		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Actief faciliteren van partijen die een aanvraag doen voor een nieuwe kantoorontwikkeling of ontwikkeling van een bedrijfsverzamelgebouw als hier aantoonbaar behoefte aan is	Doorlopend	G, O, B
Maatregel 3	In bestemmingsplannen meer mogelijkheden voor werken aan huis creëren		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Bij het vernieuwen van de bestemmingsplannen wordt bekeken of er meer mogelijkheden voor werken aan huis gecreëerd kunnen worden	Doorlopend	G
Maatregel 4	Monitoren van bezetting kantoren		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Bij langdurige leegstand kijken of herbestemmen en transformeren naar een andere bestemming/functie mogelijk is	Doorlopend	G

ZZP'ers			
Ambitie	Goede dienstverlening en voorzieningen voor ZZP'ers		
Criteria	Centraal punt voor informatieverstrekking 1 maal per jaar een gezamenlijke activiteit voor ZZP'ers		
Maatregel 1	Op de website een apart portaal voor ZZP'ers		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Verzamelen van relevante informatie en de realisatie van een portaal op de website voor ZZP'ers	Q1/2016 Q3/2016	G, O
Maatregel 2	Faciliteren van initiatieven om starters en ZZP'ers samen te brengen in 1 gebouw		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Inventarisatie van het aanbod van voorzieningen (bedrijfsverzamelgebouwen en kleinschalige bedrijfsruimten) voor starters en ZZP'ers	Q2/2016 Q3/2016	G
Maatregel 3	Samen met OW organiseren van netwerk- en infobijeenkomsten voor ZZP'ers		
	Actie	Looptijd	Betrokken
	Organiseren van een jaarlijks netwerk/infobijeenkomst voor ZZP'ers	Doorlopend	G, O

Werk & Inkomen	
Ambitie	Wassenaarse ondernemers zijn bekend met de accountmanager Werk en Inkomen en onderschrijven de doelstellingen van Werk en Inkomen
Criteria	Er is een actief samenwerkingsverband tussen Werk en Inkomen, Economische

	Zaken en de Wassenaarse ondernemers Per jaar worden minimaal 15 personen uit de 'kaartenbak' gematched met Wassenaarse bedrijven
Maatregel 1	Verbeteren relatie W&I, EZ en ondernemers

Actie	Looptijd	Betrokken
Per jaar worden minimaal twee bijeenkomsten georganiseerd voor en door W&I, EZ en ondernemers	Doorlopend	G, O
W&I wordt indien nodig uitgenodigd bij de vergaderingen van de EOW	Doorlopend	G, O
Gegevens van de accountmanager W&I zijn op de website van de gemeente vermeld	Q4/2015	G
Er komt een apart stuk met informatie over W&I op het ondernemersdeel van de website van de gemeente	Q1/2006-Q2/2016	G

Maatregel 2	Plaatsen van mensen bij Wassenaarse ondernemers

Actie	Looptijd	Betrokken
De accountmanagers van W&I gaan, eventueel samen met de accountmanager EZ actief op bezoek bij ondernemers	Doorlopend	G, O
Bij concrete aanvragen van ondernemers wordt binnen 48 uur door de accountmanager W&I contact opgenomen met de betreffende ondernemer	Doorlopend	G, O
Begin 2016 wordt een horeca 'special' aangeboden aan de horecaondernemers	Q1/2006-Q2/2016	G, O

Ondernemersklimaat	
Ambitie	Een toegankelijke overheid die denkt in kansen en mogelijkheden
Criteria	Minimaal het landelijk gemiddelde in de peiling ondernemingsklimaat
Maatregel 1	Blijvende aandacht voor ondernemerscontacten, accountmanagement en informatievoorziening aan (startende) ondernemers en expats

Actie	Looptijd	Betrokken
5 x per jaar Economisch Overleg Wassenaar (EOW)	Doorlopend	G, O
8 collegebezoeken per jaar	Doorlopend	G, O
Bereikbare en proactief ingestelde accountmanagers	Doorlopend	G, O
Duidelijke informatievoorziening aan starters op het ondernemersloket	Q1/2016-Q3/2016	G, O
Aansluiten op regionaal loket voor ondernemerschap en business development	Q2/2016-Q4/2016	G
Samenwerken met expatorganisaties om woon- en leefklimaat van expats te verbeteren	Doorlopend	G, O,

Maatregel 2	Deregulering en vermindering van administratieve lasten

Actie	Looptijd	Betrokken
Deregulering APV voor ondernemers	2015-Q2/2016	G, O
Onderzoek en vaststellen overige mogelijkheden deregulering (waaronder bouwgerelateerde zaken)	Q1/2016-Q4/2016	G, O

Bereikbaarheid en Woningbouw	
Ambitie	Een goede bereikbaarheid binnen, van en naar Wassenaar per weg en OV Een woningbestand dat de economische structuur ondersteunt
Criteria	Verlaging van de reistijd binnen, van en naar Wassenaar per weg en OV Een divers woningaanbod
Maatregel 1	Blijvende aandacht voor verkeersmaatregelen en woonontwikkelingen die de economische ontwikkeling van Wassenaar ten goede komen.
	Voor de concrete acties op het gebied van verkeer en wonen wordt verwezen naar de verkeersvisie en woonvisie Wassenaar die later in 2016 zijn vastgesteld.

Bijlagen

Bijlage 1: Werkvelden Economisch Vestigingsklimaat MRDH

In de Agenda Economisch Vestigingsklimaat (AEV) van de Metropoolregio Rotterdam-Den Haag (MRDH) zijn vijf macro-economische trends opgenomen die de economische toekomst van de Metropoolregio Rotterdam Den Haag bepalen.

- Metropoolvorming
- Toenemend belang van kennis als productiefactor
- Terugkeer van de productieketen
- Ecologisering van de economie
- De stad en omgeving als aantrekkelijk consumptiemilieu

Per trend is in de AEV een aantal ambities verwoord waarop de MRDH gaat inzetten. Deze ambities laten zich vertalen in concrete opdrachten voor de gemeenten verenigd in de organisatie Metropoolregio Rotterdam Den Haag en zijn in te delen in de onderstaande werkvelden waarnaar de activiteiten zijn onderverdeeld:

- werklocaties;
- smart infrastructure;
- branding;
- clustervorming;
- financiering;
- onderwijs en arbeidsmarkt;
- bereikbaarheid;
- economie landelijk gebied.

De 23 gemeenten worden nauw betrokken bij de voorbereiding en implementatie van de verschillende acties binnen de werkvelden. Gemeenten hebben ambtelijk en bestuurlijk aangegeven welke mate van betrokkenheid zij bij de verschillende werkvelden wensen, op basis van gemeentelijke prioriteiten en beschikbare bestuurlijke en ambtelijke capaciteit. Daarbij is een onderscheid gemaakt naar meedoen (actieve rol bij de uitvoering), meedenken (actieve rol bij de voorbereiding) en meeweten (actief op de hoogte worden gehouden). Onderstaand is voor Wassenaar de betrokkenheid weergegeven op basis van onze gemeentelijke prioriteiten en ambtelijke capaciteit:

- Meedoen: Economie landelijk gebied
- Meedenken: Werklocaties
- Meeweten: Branding en Clustervorming

Opgemerkt dient te worden dat het een inventarisatie van eind 2014 betreft. Het is een momentopname die kan wijzigen in de loop van het proces.

Bijlage 2: Ontwikkeling vestigingen en banen per sector in Wassenaar (2011-2015)

	2011		2012		2013		2014		2015		Verschil 2014-2015				Verschil 2011-2015			
Sector	**vesti-gingen**	**totaal wp**	**vesti-gingen**	**totaal wp**	**vesti-gingen**	**totaal wp**	**vesti-gingen**	**totaal wp**	**vesti-gingen**	**totaal wp**	**Vesti-gingen**	**totaal wp**	**Vesti-gingen %**	**Totaal WP %**	**Vesti-gingen**	**totaal wp**	**Vesti-gingen %**	**Totaal WP %**
Landbouw, bosbouw en visserij	33	67	31	62	27	52	26	48	27	49	1	1	4%	2%	-6	-18	-18%	-27%
Industrie	30	104	30	105	31	102	37	113	33	88	-4	-25	-12%	-28%	3	-16	10%	-15%
Productie, distributie, handel in elektriciteit en aardgas	0	0	1	2	1	2	1	2	1	2	0	0	0%	0%	1	2		
Bouwnijverheid	181	490	174	502	166	483	158	417	166	426	8	9	5%	2%	-15	-64	-8%	-13%
Groot- en detailhandel; reparatie van auto's	354	1.487	346	1.403	336	1.403	328	1.340	337	1.352	9	12	3%	1%	-17	-135	-5%	-9%
Vervoer en opslag	23	349	20	327	23	135	25	140	26	147	1	7	4%	5%	3	-202	13%	-58%
Logies-, maaltijd- en drankverstrekking	84	618	84	607	87	607	80	534	84	570	4	36	5%	6%	0	-48	0%	-8%
Informatie en communicatie	68	139	81	157	89	180	85	182	93	190	8	8	9%	4%	25	51	37%	37%
Financiële instellingen	34	175	32	172	32	178	33	168	31	130	-2	-38	-6%	-29%	-3	-45	-9%	-26%
Verhuur van en handel in onroerend goed	72	283	67	282	63	261	62	257	64	255	2	-2	3%	-1%	-8	-28	-11%	-10%
Advisering, onderzoek, special. zakelijke dienstverlening	511	939	511	910	512	908	531	891	534	861	3	-30	1%	-3%	23	-78	5%	-8%
Verhuur van roerende goederen, overige zakel. dienstverl.	100	1.913	98	1.894	107	1.961	106	1.906	117	1.769	11	-137	9%	-8%	17	-144	17%	-8%
Openbaar bestuur, overheidsdiensten	6	1.100	6	1.105	6	1.119	6	1.103	6	1.105	0	2	0%	0%	0	5	0%	0%
Onderwijs	56	777	56	773	57	775	55	750	58	735	3	-15	5%	-2%	2	-42	4%	-5%
Gezondheids- en welzijnszorg	146	1.302	141	1.319	134	1.329	140	1.272	146	1.283	6	11	4%	1%	0	-19	0%	-1%
Cultuur, sport en recreatie	82	351	83	338	89	353	84	325	88	323	4	-2	5%	-1%	6	-28	7%	-8%
Overige dienstverlening	97	200	102	208	97	203	105	202	104	198	-1	-4	-1%	-2%	7	-2	7%	-1%
Extraterritoriale organisaties en lichamen	2	6	2	6	2	5	2	8	2	8	0	0	0%	0%	0	2	0%	33%
Totaal	**1.879**	**10.300**	**1.865**	**10.172**	**1.859**	**10.056**	**1.864**	**9.658**	**1.917**	**9.491**	**53**	**-167**	**3%**	**-2%**	**38**	**-809**	**2%**	**-8%**

Bijlage 3: Versterken relatie toerisme en centrum Wassenaar

Bijlage 4: Werkgelegenheidscijfers Haaglanden periode 2000-2014

Gemeente	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	saldo 2009-2014	saldo 2000-2004
Delft	47196	48276	50313	49727	48502	51007	51417	52131	53492	53315	52357	51961	51412	50778	49579	-3736	2383
Den Haag	237938	242608	250393	246350	250235	252169	249207	257334	269182	268923	265706	262017	256857	252071	250125	-18798	12187
Leidschendam-Voorburg	28019	28038	27940	28242	28064	27440	26766	27768	27114	24256	23606	23426	22936	22042	20639	-3617	-7380
Midden-Delfland	5449	6128	6418	6311	5782	5998	5950	5937	6157	6178	5923	5957	6472	6394	6675	497	1226
Pijnacker-Nootdorp	10257	11444	11134	11772	12143	12511	13271	13151	14083	14152	13910	13942	13662	13825	13930	-222	3673
Rijswijk	41204	41662	41303	42095	40039	37121	36058	37220	38425	37806	36928	36140	34365	32707	32342	-5464	-8862
Wassenaar	9245	9368	9827	9681	10045	10116	9972	10423	10459	10282	10309	10284	10156	10042	9634	-648	389
Westland	51422	53106	54455	54495	56570	55268	55904	57150	60900	60189	58919	58068	58221	57227	55698	-4491	4276
Zoetermeer	49359	49360	49847	49603	48471	46495	46769	47838	51580	51249	50783	50084	48570	47895	48224	-3025	-1135
Haaglanden	480089	489990	501630	498276	499851	498125	495314	508952	531392	526350	518441	511879	502651	492981	486846	-39504	6757
DH als % tot	50%	50%	50%	49%	50%	51%	50%	51%	51%	51%	51%	51%	51%	51%	51%		

Gemeente	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Delft	100	102	107	105	103	108	109	110	113	113	111	110	109	108	105,0
Den Haag	100	102	105	104	105	106	105	108	113	113	112	110	108	106	105,1
Leidschendam-Voorburg	100	100	100	101	100	98	96	99	97	87	84	84	82	79	74
Midden-Delfland	100	112	118	116	106	110	109	109	113	113	109	109	119	117	122
Pijnacker-Nootdorp	100	112	109	115	118	122	129	128	137	138	136	136	133	135	136
Rijswijk	100	101	100	102	97	90	88	90	93	92	90	88	83	79	78
Wassenaar	100	101	106	105	109	109	108	113	113	111	112	111	110	109	104
Westland	100	103	106	106	110	107	109	111	118	117	115	113	113	111	108
Zoetermeer	100	100	101	100	98	94	95	97	104	104	103	101	98	97	98
Haaglanden totaal	100	102	104	104	104	104	103	106	111	110	108	107	105	103	101

Bijlage 4.1: Ontwikkeling 2009-2014 van sectoren per gemeente binnen Haaglanden

	Delft	Den Haag	Leidschendam-Voorburg	Midden-Delfland	Pijnacker-Nootdorp	Rijswijk	Wassenaar	Westland	Zoetermeer	Haaglanden totaal
A Agrarische sector	-	- - -	- - -	- -	- - -	- -	-	- - - -	=	- - - - -
B Delfstoffenwinning		-	+			- - -		+	+	- -
C Industrie	- - - - -	- - -	- -	+ + + +	- -	- - - -	=	- - -	- - - - -	- - - - -
D Energiesector	+	- -		+	=			- -	-	- -
E Watermanagement	- -	-	- -	+		=		+	+ +	- -
F Bouwnijverheid	- - -	- - - - -	- - - -	- -	- - -	- - -	- - -	- - - -	- - -	- - - - -
G Groot- en detailhandel	- - -	- - - - -	- - - - -	- - -	- -	- - - -	- - -	- - - -	- - -	- - - - -
H Vervoer en opslag	- - -	- - - - -	- - -	- -	- - -	-	- - -	- - -	- - -	- - - - -
I Horeca	+	- - - - -	+ +	=	+ + +	- - -	- -	- -	+	- - - - -
J Informatie en Communicatie	+ +	- - - -	+ +	+	+	- - - -	+ +	+ + +	+ + +	- - - -
K Financiële instellingen	- - -	- - - - -	- - -	-	- -	- -	-	- -	- - -	- - - - -
L Onroerend goed sector	- -	- - -	=	+	+	-	-	- -	- -	- - - -
M Advies & Onderzoek sector	- - -	+ + + + +	- - -	- - -	+ + +	- - - - -	- -	- - - -	+ +	- - - - -
N Overige zak. Dienstverlening	- - -	- - - - -	- - -	+	+	- - - -	+	- - -	- - -	- - - - -
O Openbaar bestuur	- - -	- - - - -	+ + +	=	+	- - -	=	+	- - -	- - - - -
P Onderwijs	-	+ +	- - -	-	+ +	- - -	=	- - -	- - -	- - - -
Q Zorgsector	- -	- - - - -	- - -	+ + +	+ +	-	+	=	- - -	- - - - -
R Vrije tijd sector	- - -	- - -	=	-	-	+ +	- -	-	- - -	- - - -
S Overige dienstverlening	- - -	- - - -	- - -	+	+	- - -	-	-	+ + +	- - - -
T Extra territoriaal		-				=	=			-
Totaal	- - - - -	- - - - -	- - - - -	+ + +	- - -	- - - - -	- - - -	- - - - -	- - - - -	- - - - -
Saldo 2009 - 2014	-3.736	-18.798	-3.617	497	-222	-5.464	**-648**	-4.491	-3.025	-39.504

Legenda ontwikkeling: +++++ > 1.000, ++++ > 500, +++ > 100, ++ > 50, + > 10;
= -10 tot +10; - <-10, -- < -50, --- < -100, ---- < -500, ----- < -1000

Bijlage 4.2: Ontwikkeling 2000-2014 van sectoren per gemeente binnen Haaglanden

	Delft	Den Haag	Leidschendam-Voorburg	Midden-Delfland	Pijnacker-Nootdorp	Rijswijk	Wassenaar	Westland	Zoetermeer	Haaglanden totaal
A Agrarische sector	-	+	-	-	-	-	=	- -	=	- - -
B Delfstoffenwinning		+	=		=	+		=	+	++
C Industrie	- -	-	-	+	-	- -	-	-	- -	- - -
D Energiesector	+	-	-	=	=	=	=	=	=	-
E Watermanagement	+	-	-	+	-	=	=	-	+	+
F Bouwnijverheid	=	+++	-	+	+	- -	-	+	-	++
G Groot- en detailhandel	-	+	- -	=	++	- -	+	++	-	-
H Vervoer en opslag	-	- -	-	-	-	-	-	+	-	- -
I Horeca	+	+	+	+	+	=	-	+	+	++
J Informatie en Communicatie	+	-	- -	+	+	=	+	+	-	- -
K Financiële instellingen	-	- - -	-	-	=	-	-	-	+	- - -
L Onroerend goed sector	+	-	=	=	+	+	=	+	=	+
M Advies & Onderzoek sector	++	+++	+	+	+	++	+	+	-	+++
N Overige zak. Dienstverlening	-	++	- -	+	=	- - -	=	+	++	- -
O Openbaar bestuur	+	- -	- -	=	+	-	=	+	- -	- - -
P Onderwijs	++	++	+	+	+	=	+	+	+	+++
Q Zorgsector	++	+++	+	+	+	=	+	++	++	+++
R Vrije tijd sector	+	++	+	+	+	+	=	+	+	++
S Overige dienstverlening	-	+	-	=	+	-	=	+	+	+
T Extra territoriaal		++				=	=			++
Totaal	++	+++	- - -	++	+++	- - -	+	+++	- -	+++
Saldo 2000 - 2014	2.383	12.187	-7.380	1.226	3.673	-8.862	389	4.276	-1.135	6.757

Legenda ontwikkeling: +++ > 3.000, ++ > 1.000, + > 50;
= -50 tot +50; - <-50, -- < -1.000, --- < -3.000